

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 1544/1-ХІ/4 14.11.2013. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој VIII редовној седници, 14.11.2013. године – на основу чл. 231. став 1. алинеја 15. и 16. и члана 278. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ОБЛИКОВАЊЕ НОВОГ ОЧИНСТВА КРОЗ ПРАКСЕ ОЧЕВА У СРБИЈИ, докторанда Драгана Станојевића.

За ментора је одређена проф. др Смиљка Томановић.

<u>Доставити:</u> 1х Универзитету у Београду 1х Стручном сараднику за докторске дисертације 1х Шефу Одсека за правне послове 1х Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Милош Арсенијевић
--	---

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
<u>04/1-2 бр. 6/2414</u>	
(број захтева)	
<u>19.11.2013.</u>	
(датум)	

ЗАХТЕВ
за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Обликовање новог очинства кроз праксе очева у Србији

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ социологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Драган (Томислав) Станојевић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски у Београду

Година 2007. дипломирања:
Назив магистарске тезе кандидата:

Назив факултета на коме је магистарске тезе одбрањен: Филозофски
Година одбране магистарске тезе: 2010.

Обавештавамо вас да Наставно-научно веће је
на седници 14.11.2013. одржаној
размотрило предложену тему и закључило да је
тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА
	<u>Проф. др Милош Арсенијевић</u>

Прилог:

- Предлог теме докторске дисертације са образложењем
- Акт надлежног тела факултета о подобности теме за израду докторске дисертације

Додатак уз образац 1.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Драган Станојевић

Име и презиме ментора: Смиљка Томановић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. "Agency in the social biographies of young people in Belgrade", *Journal of Youth Studies* Vol. 15, No. 5. August 2012: 505 – 620. (SSCI M21)
2. "Family Habitus as the Cultural Context for Childhood", *Childhood: A global journal of child research* Vol. 11 No. 3 August 2004: 339 - 360. (SSCI M23)
3. "Children's and parents' perspectives on risks and safety in three Belgrade neighbourhoods", (sa M. Petrović), *Children's Geographies*, 8: 2, 2010: 141 — 156. (SSCI M21)
4. "The Significance and Meaning of Family Transitions for Young People. The case of Serbia in Comparative Perspective", sa S. Ignjatović, *Annales – Annals for Istrian and Mediterranean Studies. Series historia et sociologia*, Vol. 20, No. 1: 27 – 40. (АНЦИ, ЕРИН)
5. *Odrastanje u Beogradu. Oblikovanje socijalnih biografija mladih u porodicama dva društvena sloja*, Beograd: Čigoja i ISI FF, 2010. (M13)

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, АНЦИ или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, АНЦИ и SCIE листе, као и ЕРИН листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као М24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за

високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Милош Арсенијевић

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODELJENJE ZA SOCIOLOGIJU

Predlog prijave doktorske teze:

**OBLIKOVANJE NOVOG OČINSTVA
KROZ PRAKSE OČEVA U SRBIJI**

mentor:

Prof. dr Smiljka Tomanović

kandidat:

Dragan Stanojević

1. Uvod

Povećano interesovanje za pitanje očinstva u akademskim diskursima i primenjenim istraživanjima u zemljama zapadne Evrope i severne Amerike uzrokovano je najvećim delom promenama koje su se dogodile u sferi porodičnog života. Trendovi povećanja broja razvoda, ponovljenih brakova, kohabitacija (sa decom), visokog učešća vanbračnog rađanja, znatnog povećanja učešća jednoroditeljskih porodica, adopcija,

neheteroseksualnih parova i porodica, imale su, u sadejstvu sa promenama koje su se odigrale u javnoj sferi ekonomije i politike, značajne posledice na partnerske odnose i roditeljske uloge u privatnoj sferi. Pomenute promene su donele i neophodnost preispitivanja važećih definicija pojma roditeljstva i posebno očinstva. Očinstvo nije jednoznačan pojam koji označava krvnu vezu i/ili zajednički životni prostor roditelja i dece (Marsiglio, Day, Lamb 2000). Ovaj odnos je posredovan kako pravnom regulativom (npr. u slučajevima donacije semena biološki otac nema pravo na očinstvo), tako i društvenim i kulturnim normama (da li će se muškarac osećati ocem, preuzeti određene uloge i biti prihvaćen od strane društvenog okruženja kao otac - npr. u slučaju kada je u kohabitaciji sa ženom koja ima dete iz ranije veze/braka).

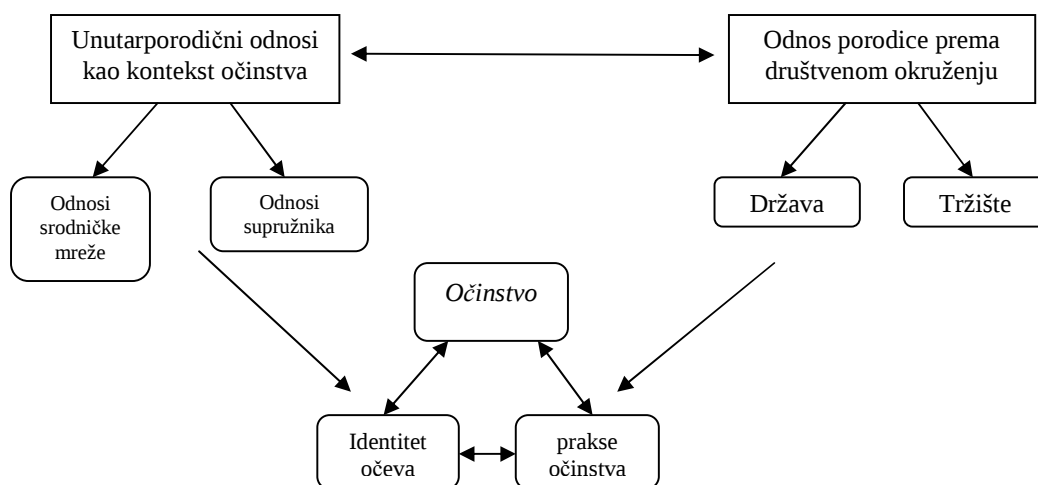
Dvadeseti vek u Srbiji obeležen je procesima modernizacije, koji su doveli do urbanizacije, deagrarizacije, industrijalizacije, i posebno nakon Drugog svetskog rata, značajnijim uključivanjem žena u ekonomski i društveni život. Navedene promene dovele su do izmeštanja velikog broja porodica iz njihovih širih tradicionalnih srodničkih mreža i sledstveno tome imaju veće potrebe da se oslanjaju na sopstvene i sistemske resurse. Sve veći značaj koji dobija nuklearna porodica je, uz masovno uključivanje žena u tržište rada tokom socijalističkog perioda, postepeno vodio ka nešto manjoj asimetriji u odnosima između supružnika u odnosu na tradicionalno društvo u Srbiji. Smanjivanje rodne asimetrije u privatnoj (domaćoj) sferi obuhvata i povećano uključivanje očeva u život svoje dece i promene njihovih identiteta u skladu sa novim zahtevima koji karakterišu partnerski i porodični život.

2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je *ново* očinstvo, prakse i identitet očeva u kontekstu porodične i društvene dinamike u Srbiji danas. Prva dva pojma na samom početku treba odrediti. Pod očinstvom (na engleskom *fatherhood*) se podrazumeva poželjan obrazac ponašanja oca u jednom društvu/kulturi. Radi se o „kulturnom kodiranju muškaraca kao očeva“ a zapravo o „pravima, obavezama, odgovornostima i statusima koji se pripisuju očevima, kao i

diskurzivnom polju koje određuje dobre i loše očeve“ (Hobson, Morgan, 2004: 12). S druge strane prakse očinstva (na engleskom *fathering*) se odnose na konkretne manifestacije ove uloge, odnosno na ono što očevi zapravo čine. U engleskom jeziku distinkcija između ova dva pojma je slična razlici između pojmova *biti* i *činiti*. Identitet očeva se formira u prostoru između onog kako su očevi *portretisani* u kulturi i onog što oni čine u svakodnevnim praksama.

U radu će se analizirati i tumačiti **(novo) očinstvo (kao društveno-kulturni konstrukt), identitet očeva i prakse očinstva kao rezultat međuprožimanja porodične dinamike i društvenog konteksta**. Analize će, dakle, kao početnu tačku imati **raznolikost individualnih praksi i narativa koje ćemo pokušati da situiramo u različite oblike porodičnih odnosa i širih kulturnih, društvenih i istorijskih okolnosti** (hipotetički odnosi između predmeta istraživanja i relevantnih konteksta su prikazani narednim dijagramom).

Očinstvo kao kulturna konstrukcija uloge oca je nužno povezana sa identitetima očeva koji se materijalizuju kroz konkretne prakse. Međutim, ovi odnosi su znatno složeniji i zavise kako od šireg društvenog okruženja tako i od unutarporodičnih odnosa.

Društveno okruženje unutar kog porodica funkcioniše i unutar kog muškarac postaje otac je prvi značajan faktor koji određuje očinstvo. Najmanje četiri podsistema društva određuju strukturne okvire u kojima će očevi imati prilike da razviju određene prakse i identitete, a to su: 1. pravni normativ, 2. tržište rada, 3. sistem socijalne zaštite i

4.kultura (kulturna konstrukcija očinstva). Preko pravnih normativa (zakona) definiše se ko ima pravo da bude roditelj detetu i kakva su mu prava i obaveze.¹ Tržište rada, koje je u većini (kasno) modernih društava rodno segmentirano i u manjoj ili većoj meri favorizuje muškarce, značajno utiče na realne okvire ekonomske samostalnosti žena i valorizacije muškog i ženskog rada, pa samim tim i rodni uloga, kako u okviru makro sistema, tako i unutar domaćinstva. Mere sistema socijalne zaštite mogu biti fokusirane na individue ili porodice, mogu u manjoj ili većoj meri činiti potporu mladim roditeljima, ili mogu najveći deo brige oko dece prebaciti u okvire porodice (što može podržavati reprodukciju asimetričnih rodni uloga). Konačno, postajući roditeljem, očevi se rukovode s jedne strane onim što su kao kulturne obrasce poneli iz svoje porodice, a sa druge strane onim što su tokom odrastanja usvojili kroz različite aspekte socijalizacije.

Identitet očeva je tradicionalno bio ukorenjen u ulozi hranitelja porodice (Tomanović-Mihajlović, 1997, Blagojević 1997). U tradicionalnim društvima i tokom perioda moderne (i u socijalizmu), društvo je ocu garantovalo ulogu hranioca: preko visokog stepena zaposlenosti, sigurnosti posla, izvesne favorizacije na tržištu rada i solidne socijalne zaštite, odnosno preko dominacije patrijarhalnih vrednosti i praksi u javnoj sferi, kao i preko jasne podele roditeljskih uloga u privatnoj sferi. U periodu kasne moderne i postsocijalističke transformacije rizici koje sa sobom nosi tržište rada, opadanje mogućnosti države blagostanja, ali i značajnija simetrija između muškaraca i žena u javnoj sferi dovode do potrebe da se porodični život, odnosno uloge i odnosi između partnera/supružnika i roditelja i dece stalno preispituju.

Novije analize pokazuju da u savremenim društvima uloga oca kao hranioca nije uvek lako ostvariva i dodatno je dovedena u pitanje većom rodnom simetrijom u javnoj sferi (ekonomiji, politici i dr.) (Gerson, 1997). Istovremeno, pored ovog identiteta oca razvijaju se i drugi – poput „angažovanog oca“, „brižnog oca“ i sl. Ove uloge mogu biti komplementarne, ali kao i kod majki, i kod očeva one neretko dolaze u sukob. Ulazak u ulogu oca za nekog je rezultat planiranja, želje, a za nekog stvar slučajnosti. Zbog čega su ostvarili ovu ulogu, kakva očekivanja imaju od sebe i kako sebe vide - bitni su elementi

¹ Na ovom nivou mogu da se jave razlike između pravnih sistema u određenju biološkog i socijalnog očinstva, ali i u sudskim praksama kada se odlučuje o najboljem interesu deteta (pri npr. razvodu) ili zakonskih opcija da otac preuzme deo roditeljskog odsustva dok je dete malo (što je deo zakonske obaveze u Švedskoj).

očinskog identiteta. Međutim, pored slike o sebi, očinstvo se materijalizuje kroz različite prakse, odnosno kroz stepen i kvalitet uključenosti u život deteta. Kao što ćemo kasnije videti, ove prakse mogu biti direktne i indirektne, odnosno mogu podrazumevati neposrednu interakciju sa detetom – kroz negu, igru, učenja, ili biti posredne – kroz planiranje za dete, materijalno obezbeđenje i dr.

Pored društvenog okruženja, koje predstavlja okvir u kom se kristališu opcije ostvarenja roditeljske uloge, pitanje kakav će identitet otac razviti, zavisi i od njegovog iskustva tokom odrastanja, od socijalizacije, ali u velikoj meri i od socijalnih situacija kroz koje prolazi. Ove situacije od njega zahtevaju da pronađe praktična rešenja i ideje (za ostvarenje uloge oca) kojima će sebi i drugima objasniti svoje postupke. Zbog toga su ideje socijalnog konstrukcionizma značajne jer identitet ne tumače kao rezultat isključivo onoga što se nauči u ranom detinjstvu, već kao niz odgovora na društvene mikro i makro izazove (Gerson, 1997). Značajan kontekst izgradnje identiteta i praksi vezane za partnerstvo i roditeljstvo predstavlja sama porodica opredeljenja. U zavisnosti od porodične dinamike, fleksibilnosti, međusobne podrške, veličine porodice, mogućnosti oslanjanja na resurse roditelja i dr, zavisice opcije koje stoje na raspolaganju roditeljima u smislu stepena i kvaliteta uključivanja u život deteta.

Istraživanja pokazuju da je u periodu kasne moderne očinstvo pretrpelo daleko veće promene nego majčinstvo, a da su te promene najviše izražene kod mlađih, urbanih i obrazovanih očeva (Miller, 2010, Marsiglio, Day, Lamb 2000). Među važne promene spada i pojava tzv. *novog očinstva*, odnosno fenomena koji podrazumeva visok značaj odnosa sa detetom za formiranje ličnog identiteta (oca), kao i praksu veće uključenosti oca u odgoj i brigu o detetu (Miller, 2010).

3. Teorijski okvir

S obzirom na obuhvatan predmet istraživanja, upotrebićemo nekoliko aktuelnih teorijskih koncepata sa ciljem da kontekstualizujemo, objasnimo i omogućimo interpretaciju fenomena koji nas interesuje. Teorijske okvire smo podelili na one pomoću kojih: 1. kontekstualizujemo fenomen, 2. identifikujemo pravilnosti u roditeljskim

praksama na nivou društva Srbije i 3. interpretiramo pojavu *novog očinstva* i identitet očeva.² U prvom slučaju pomoću pojmova *rizik*, *individualizacija*, *detradicionalizacija*, *postsocijalistička transformacija*, *druga demografska tranzicija*, *individualna tranzicija u odraslost i porodični poredak (režim)*, fenomen ćemo situirati u određeni društveno-istorijski period i odrediti relevantne osobine epohe u kojima muškarci postaju očevi. Na sledećem nivou je cilj odgovoriti na pitanja o realnim praksama očeva u Srbiji³ i za proveru najboljih prediktora koristićemo tri trenutno najrelevantnija teorijska okvira 1. teoriju resursa, 2. teoriju patrijarhata i 3. socijalni konstrukcionizam roditeljskih uloga. Osnovna nam je namera da testiramo relativni značaj resursa, vrednosti i relevantnih društvenih odnosa (za roditeljsku ulogu) za stepen uključenosti očeva u život dece. Na trećem nivou ćemo⁴ koristiti pojmove *identiteta*, *roda*, *maskuliniteta* i *novog očinstva*, da bismo stvorili najširi interpretativni okvir unutar koga ćemo nastojati da prepoznamo specifične kulturne obrasce kod kategorije očeva koji pokazuju iskorak ka novim oblicima roditeljskih praksi i identiteta u Srbiji.

3.1 Globalni rizici i individualizacija

Najširi teorijski okvir u koji smeštamo promene obrazaca roditeljstva jesu teorije modernizacije i među njima posebno one koje se bave modernizacijskim promenama savremenog društva, odnosno teorije *kasne moderne* (Bek, 2001, 2003, Beck, Beck-Gernsheim 2002, Giddens, 1990). Autori kasne moderne ukazuju da savremeno društvo karakterišu procesi globalizacije, detradicionalizacije i sve intenzivnija individualizacija. Ovi procesi dovode do stvaranja uslova u kojoj individua mora da bude *refleksivna*, odnosno da stalno preispituje i usaglašava svoja delanja u društvenom okruženju koje se menja. S obzirom da „nasleđeni recepti za život i stereotipne uloge više ne funkcionišu ... ne postoje istorijski modeli za življenje“ (Bek, 2003: 223). Naime, savremeni život se

² Od tri navedene dimenzije od interesa (na nivou očeva) drugim teorijskim okvirom objašnjavamo isključivo prakse, a trećim pored praksi akcenat stavljamo i na identitete očeva na osnovu kojih očekujemo da dođemo do određenih obrazaca kulturne konstrukcije novog očinstva.

³ U prvom redu stepenu uključenosti u život dece na osnovu reprezentativnih (kvantitativnih) podataka za porodice u Srbiji.

⁴ Na osnovu podataka dobijenih iz dubinskih intervju sa očevima koji su nosioci novih roditeljskih praksi (videti dalje u odeljku o metodologiji istraživanja).

odvija u vreme kad nacija, klasa, etnicitet i tradicionalna porodica sve više gube na značaju, a istovremeno etika individualizma i samopostignuća postaje najsnažnija društvena sila (Beck, Beck-Gernsheim 2002: 23). Istovremeno, ključni problem koji se nameće individui je kako da različite sfere života (rad, porodica, slobodno vreme) dovede u izbalansiran odnos. S jedne strane dolazi do gubitka značaja naučenih i postojećih modela ponašanja, a sa druge se javlja potreba za određenim strukturisanim načinom života. Detradicionalizacija označava ovaj proces u kome ranije izvesnosti zasnovane na kolektivnim identitetima i interesima gube na značaju. Pojam ne podrazumeva da su tradicije nebitne, već da one nemaju nužno istorijsku dubinu i zagarantovanost postojanja: one se aktivno izmišljaju i postaju deo individualnih i grupnih značenja. Iako savremeno društvo individui pruža više opcija istovremeno ono produkuje okruženje koje je bremenito rizicima. Globalizacija je u svim sferama proširila horizonte mnogim ljudima, ali je istovremeno dovela u pitanje mnoge izvesnosti. Tržišta rada, roba i kapitala su se proširila preko cele planete i stvorili uslove u kojima se dobitnici i gubitnici (na regionalnom i individualnom nivou) smenjuju veoma brzo, tako da je rizik zaposlenja jedan od ključnih rizika u javnoj sferi. Porodični domen je takođe obeležen rizicima. Bek i Bek-Gernšajm (2002) smatraju da je sam pojam porodice (uz domaćinstvo, brak, roditeljstvo) tzv. *zombi* kategorija, jer ne podrazumeva čvrsto uporište i jasne uloge, već su odnosi predmet pregovaranja i veoma su nestabilne. U svetu koji se ubrzano menja, ulazeći u novu ulogu muškarci se suočavaju sa drugačijim izazovima nego njihovi očevi. Upravo zato se nude i nešto drugačiji odgovori na novu situaciju koji zahtevaju kako nove prakse tako i nove ideje/slike/narative o tim praksama.

3.2. Obrasci postajanja roditeljem

Sledeći relevantan teorijski okvir kroz koji posmatramo očinstvo jeste specifičan put postajanja roditeljem koji karakteriše mlade u Srbiji. Ključni pojmovi su tranzicija u odraslost i porođne tranzicije.

Tranzicija u odraslost je pojam koji se odnosi na tempo kojim mlada osoba dobija sociološki relevantne attribute odraslost i posmatra se preko: završetka obrazovanja, zaposlenja, finansijske nezavosnosti, osnivanja sopstvenog domaćinstva, osnivanja

porodice (Brannen et al. 2002, Jones and Wallace, 1992, Wallace and Kovatcheva, 1998, Tomanović, Ignjatović, 2004, 2010, 2012). Usled navedenih procesa detradicionalizacije i individualizacije primećeno je da je u procesu i tempu dostizanja odraslosti došlo do promena tokom vremena, odnosno da su putanje odrastanja od standardizovanih u većoj meri postajale destandarizovane. Pod prvom se podrazumeva jedinstven sled događaja (završetak obrazovanja-zaposlenje-osnivanje domaćinstva-porodica) koji je pritom i vremenski zgusnut. Ovakve putanje mladih su bile karakteristične za stabilna društva moderne, odnosno za period nakon Drugog svetskog rata, kako na zapadu (usled politika države blagostanja) tako i na istoku (usled socijalističkih poredaka). Međutim, sa sve većim značajem tržišnih mehanizama na svim nivoima, sa promenama koje su usledile u sferi obrazovanja (sve veći obuhvat i sve duži ostanak u procesu školovanja), kao i sa rastom opcija ali i rizika sa kojima se mladi suočavaju njihove putanje ne podrazumevaju isti redosled događaja, niti ujednačen tempo. Ovakve putanje su u porodičnom domenu rezultirale odlaganjem braka i rađanja deteta i u sve većoj meri odustajanje i od jednog i drugog.

Istraživanja u Srbiji pokazuju (Tomanović, Ignjatović, 2004, 2010, Tomanović, 2012) da je tranzicija mladih u odraslost i dalje u velikoj meri standardizovana (i da ne postoje značajne razlike između mladih različitih slojeva i nivoa obrazovanja) i da je ključna razlika u odnosu na period socijalizma odlaganje svih ključnih događaja, dovodeći tako do pomeranja odrastanja za treću deceniju života. Odlaganje odrastanja ili produžena adolescencija se vidi kao rezultat delovanja kako strukturnih ograničenja (nerazvijenost tržišta rada, finansijska i stambena zavisnost mladih), tako i kulturnih obrazaca u kojima je prisutno visoko vrednovanje porodičnog života. Mladi tako najčešće direktno iz porodice porekla ulaze u porodicu opredeljenja, bez prethodnog samostalnog života, a tokom većeg dela života postoje značajni međugeneracijski transferi (ekonomskog i socijalnog) kapitala.

Tranzicija u roditeljstvo obuhvata proces donošenja odluka koje su od značaja da mlada osoba postane roditelj (ili da odustane od roditeljstva), aktivnosti koje preduzima u tom smeru, kao i načine „kombinovanja novog statusa sa drugim razvojnim zadacima vezanim za odrastanje, poput nastavka obrazovanja, izgradnje profesionalne karijere, pronalaska posla, napuštanje domaćinstva, izgradnje emotivne veze, pronalaska

adekvatnog stambenog prostora i razvojem strategija suočavanja sa poteškoćama koje se mogu isprečiti, poput nezaposlenosti, raskida emotivne veze..." (Walter et al. 2008: 4).

Koncept *tranzicionih poredaka (režima)* (Walter, 2006, Walter et al. 2009) upućuje i na to da se uslovi u kojima se mladi odlučuju na roditeljstvo i postaju roditelji razlikuju u evropskim zemljama. Ovaj pristup predstavlja korisno analitičko oruđe kojim možemo da uočimo na koji način mladi ulaze u određene uloge (u sferi obrazovanja, rada, porodice) u odnosu na ograničenja i mogućnosti društvenog konteksta. Walter i saradnici (Walter et al. 2009: 18-21) na osnovu upoređivanja različitih dimenzija – obrazovanja, sistema socijalne zaštite, oblika zapošljavanja, zapošljavanja žena, koncepta mladosti, oblika isključenosti, praktičnih politika države i institucija – formiraju tipologiju od pet tranzicionih poredaka u Evropi: univerzalistički, usmeren na zapošljavanje, liberalni, sub-protektivni i postsocijalistički.⁵ *Postsocijalističke zemlje* se nalaze na pola puta između subprotektivnih (familističkih) režima i socijalističkog nasleđa socijalne države. U većini ovih država (uključujući Srbiju) sistem socijalne zaštite se ili urušio ili transformisao, tako da je njegov obuhvat najčešće nedovoljan i nepouzdan. U skladu sa takvom situacijom u zavisnosti od stepena ostatka ovog sistema i razvijenosti privrede zavisice i stepen međugeneracijskih transfera i pomoći.

Kao što primećuje Tomanović "mladi u Srbiji slede neke globalne trendove, kao što je odlaganje zasnivanja porodice u kasne dvadesete i rane tridesete, a potom i neke trendove koji su karakteristični za balkanske zemlje, kao što je velika zavisnost od roditeljskih resursa i neformalne podrške" (Tomanović, 2012: 127). Tranzicija u roditeljstvo, kao i ka odraslosti, je standardizovana i podrazumeva istovremenost sklapanja braka, osnivanje domaćinstva i najčešće u prvoj godini bračnog života rođenje

⁵ *Univerzalistički* je prisutan u nordijskim zemljama i karakteriše ga sveobuhvatnost obrazovanja čije troškove najvećim delom snosi država, cilj obrazovanja je lični razvoj i postajanje građaninom, rodni odnosi su izbalansirani i u sferi obrazovanja i u sferi rada i dobar sistem socijalne zaštite i podrške roditeljstvu. *Usmeren ka zapošljavanju* (Nemačka, Austrija, Francuska, Holandija) u kojem je sistem obrazovanja visoko diferenciran i selektivan i u službi tržišta rada. Cilj obrazovanja je priprema za posao. Sistem socijalne zaštite je selektivan i favorizuje one koji su, ili su bili deo tržišta rada i/ili procesa obrazovanja. *Liberalni* (anglosaksonske zemlje) karakteriše to što država snalaženje na tržištu rada ostavlja na nivou lične odgovornosti. Mladost se vidi kao prelazna i pripremna faza za zaposlenje. Iako tržište nudi dovoljno opcija ono istovremeno nosi sa sobom obilje rizika, tako da iako je učešće žena na tržištu visoko, poslovi koje one obavljaju su češće privremeni poslovi. *Subprotektivni* je karakterističan zemlje juga Evrope u kojima je, u poređenju sa severom, prilično nerazvijeno tržište rada. Mladi često nakon završenog obrazovanja imaju period čekanja do ulaska u sferu rada, što ih u ovom periodu čini visoko zavisnim od porodice porekla. Sistem socijalne zaštite je nedovoljno razvijen tako da dobar deo usluga koje u drugim zemljama obezbeđuje država ovde su deo generacijskih transfera.

deteta, što upućuje na tradicionalni obrazac u kome je osnovni cilj braka prokreacija. Odlaganje braka i roditeljstva ne predstavlja izraz individualizovanih putanja za najveći broj maldih, već pre nemogućnost da se poštuju normativi usled strukturnih ograničenja. Među mladima su bračnost i roditeljstvo veoma visoko vrednovani i na nivou normativa i na nivou praksi,. Vrednost porodičnog i bračnog života je značajno prisutna, a alternativni oblici braku su slabo zastupljeni (iako u poslednjih deset godina dolazi do izvesnih pomeranja).

Porodične tranzicije su u značajnoj meri određene veoma nepovoljnim društvenim kontekstom – visok nivo nezaposlenosti i nesigurnost na poslu, visoka finasijska i stambena zavisnost i međugeneracijska razmena u kojoj neformalne mreže podrške postaju ključni resurs za porodičnu tranziciju.

Srbiju karakteriše solidan, ali nedovoljan obuhvat dece predškolskog uzrasta u ustanovama brige o deci, pa se neformalne veze pojavljuju kao značajni oblik koji treba da nadomesti praznine sistema. Nefleksibilnost tržišta rada, u kome se neretko krši zakonom propisana satnica, dodatno opterećuje usklađivanje radnih i porodičnih obaveza. Iako je iz socijalističkog sistema socijalne zaštite nasleđen relativno dug period porodičnog i roditeljskog odsustva, u nedovoljno neregulisanom privrednom i pravnom ambijentu to postaje razlog za diskriminaciju žena pri zapošljavanju. Iako je nasleđen i uveden niz finansijskih mera pomoći roditeljima u vidu dečijih dodataka i subvencija, deo svakodnevnih troškova odgajanja dece je i dalje previsok za veći deo stanovništva. (Tomanović, 2012: 128-129)

3.3 Resursi, konstrukti i patrijarhat

U teoriji resursa (Knudsen & Waerness, 2008) polazi se od pretpostavke da ukoliko ženi stoji na raspolaganju više resursa, u vidu obrazovanja, primanja, oblika radnog angažmana samim tim će imati i više moći unutar domaćinstva i moći će da insistira na ravnomernijoj raspodeli kućnih i roditeljskih obaveza. Proces modernizacije su tokom vremena dovodili do sve veće simetrije u javnoj sferi koje su kao posledicu imale promene u istom pravcu u privatnoj. Rodna jednakost je prisutnija u srednjim slojevima društva, odnosno onim u kojima je garant društvenog statusa (visoko)

obrazovanje, solidna zanimanja i nadprosečni prihodi. Upravo zato će u jednom društvu ravnomernija raspodela domaćih obaveza korelirati sa nivoom obrazovanja žene, prihodima i zaposlenošću. U sferi roditeljstva, kao i u ostalim sferama porodičnog života, raspodela obaveza oko dece će biti ravnopravnija, manje asimetrična i bez vrednosnih konotacija vezanih za tip aktivnosti u smislu više/manje vredno.

Teorija resursa pretpostavlja međutim da je ova veza između resursa i rodne simetrije linearna, i ne vodi računa o mehanizmima pregovaranja, pa čak i sukoba koji dovode do ravnomernije raspodele obaveza (Mannin, Deutch, 2007).

Socijalni kontrukcionizam. Promene koje su se desile u društvenoj strukturi (u sferi rada, zapošljavanja, socijalne zaštite i dr.) stavile su i muškarce u nove društvene okvire na makro i mikro planu, tako da raniji modeli odnosa (koji uključuju kako tradicionalne modele, tako i modele koje su naučili tokom svog detinjstva) nisu primenljivi, ili su samo delimično primenljivi ili ih je veoma teško primeniti u realnim odnosima (Gerson, 1997). Novi odnosi u društvu traže nove odgovore. Ova nova situacija daje akterima neke nove slobode i izbore, ali istovremeno pred njih postavlja i nove zahteve. S obzirom da su se ekonomske zavisnosti supružnika smanjivale (usled ulaska žena u tržište rada), vremenom je brak sve manje bio stabilan (učestaliji razvodi, postmoderni sistem vrednosti) dok je usled javljanja novih oblika zajedničkog života (kohabitacije, LAT⁶ zajednice i dr.) održavanje bračnog života na duže staze u sve većoj meri diktirano uspehom procesa pregovaranja. U takvim uslovima muškarci mogu da izaberu između: 1. pokušaja zadržavanja tradicionalne uloge oca i supruge kao hranioca, 2. odustajanja od roditeljstva kao izraza postmodernog životnog stila i 3. novog očinstva koje je novi odgovor na nove situacije (Gerson, 1997: 121-123). Treća opcija postaje učestalija u uslovima kad je značajno prisutna svest o rodnoj ravnopravosti i kad ne postoji društvena stimulacija za reprodukciju patrijarhalnog modela (preko tržišta rada i dominantnih diskursa roditeljstva). Možemo da pretpostavimo da postoji još jedan - četvrti, model, koji podrazumeva nove prakse, veću simetriju, stvaranje novih identiteta, ali ne sa ciljem jednakosti, već kao izraz borbe za uspostavljanjem novog oblika

⁶ *Living Apart Together* – LAT, pojam se odnosi na zajednicu u kojoj partneri žive zajedno ali tako što svako ima sopstveno domaćinstvo.

dominacije. Na ovoj osnovi se razvija novi oblik partnerstva i novi oblik roditeljstva u čijoj suštini se nalazi sve veća simetrija u podeli porodičnih obaveza.

Socijalni konstrukcionizam smešta promene obrazaca očinstva u šire istorijske i društvene okvire, a istražuje i načine njihovog (re)strukturisanja na mikro nivou. Osnovna pretpostavka glasi da će se novi obrasci pojaviti samo ukoliko su okolnosti takve da akteri prepoznaju svoj interes ili nuždu u njima. Pregovaranja unutar javne sfere (o rodnoj ravnopravnosti u zakonima i ekonomiji) odražavaju se i na partnerske odnose, tako da su akteri upućeni na veću refleksivnost (kalkulacije dobiti i gubitaka) i značajnije međusobno pregovaranje i u raspodeli svakodnevnih roditeljskih obaveza. Za razliku od teorije socijalizacije koja roditeljske modele smatra primarno zavisnim od dispozicija ličnosti i naučenih modela ponašanja, socijalni konstrukcionizam ih tumači u odnosu na (društvene) okolnosti zbog kojih se ovi modeli stvaraju.

Patrijarhat je pojam koji se odnosi na sistem društvenih odnosa u kojima muškarci dominiraju nad ženama i eksploatišu njihov rad. Ovi odnosi sistematski prožimaju šest društvenih struktura: proizvodnju, raspodelu, odnose u državi, nasilje, seksualnost i kulturne institucije (Walby, 1991: 20-21).

Silvija Volbi razlikuje dva oblika patrijarhata - privatni i javni koji smešta u dijahronijsku i sinhronijsku ravan. U istorijskoj ravni privatni patrijarhat (19. vek) prethodi javnom (20. vek), odnosi se na odnose moći unutar domaćinstva, počiva na isključivanju žena iz javne sfere (privrede i ekonomije) i ekspropriaciji rezultata ženskog rada od strane muškaraca/domaćina. Javni patrijarhat počiva na segregaciji radne snage na osnovu pola i dominacije muškaraca. Ekspropriacija rezultata rada je ovde kolektivna i garantovana tržištem i/ili državom. Ova dve istorijske faze koja autorka određuje ne podrazumevaju radikalni rez između njih, već pre dominaciju jednog oblika, dok većina osobina iz prethodne faze u manjem ili većem obimu opstaje i dalje (Walby, 1991: 23-24). Iako su u drugoj polovini dvadesetog veka zabeleženi koraci ka većoj simetriji u javnoj i privatnoj sferi, odnosi između muškaraca i žena su još uvek na putu ka jednakosti, a koliko su od nje udaljeni razlikuje se od društva do društva. Iz ove perspektive ključni činilac kojim se objašnjavaju rodne uloge (njihova a/simetričnost) nije nivo resursa kojim raspolaže pojedinac niti specifični društveni odnosi, već vrednosne orijentacije na nivou pojedinca i čitavog društva. U društvima u kojima je

visoka zastupljenost patrijarhalne i autoritane vrednosne orijentacije, očekivano je da čak i sa povećanjem resursa kojima žena raspolaže, - rodne uloge ostaju asimetrične⁷.

3.4. *Identitet*

Da bismo razumeli prakse koje pojedinci imaju tokom svog života neophodno je da razumemo njihovo shvatanje sebe i značenje i značaj tih praksi u njihovom svakodnevnom životu. Nekoliko koncepta su nam od pomoći.

Identitet predstavlja niz značenja koja individua pridaje određenim društvenim ulogama. S obzirom da svako igra više *uloga* proizilazi i da svaka osoba ima više identiteta. Iako se tokom života nalazi u različitim ulogama, one za nju nemaju sve podjednako isti značaj, već ih individue strukturiraju u određeni hijerarhijski niz (White&Klein, 2008:103). Sam identitet predstavlja rezultat aktivnog odnosa individue i društva. Društvo/kultura preko manje-više organizovanog sistema *uloga* i sistema značenja koje im pripisuje daje mogućnost pojedincima da strukturiraju svoje aktivnosti, ali i značenja koje im pridaju (Burke&Stets, 2009:3-5). Međutim, odmah treba imati na umu da društvo ne poseduje jasan i konačan niz uloga, kao i da u društvu ne postoji apsolutni konsenzus oko normi i značenja koje uloge sa sobom nose.

Bark i Stets (2009: 62-67) smatraju da se svaki pojedinačni identitet koji osoba razvije sastoji od četiri komponente: *identitetskog standarda*, *inputa*, *komparatora* i *outputa*. Identitetski standard podrazumeva značenja koja idu uz određenu ulogu. Inputi predstavljaju percepciju i definisanje situacije u kojoj se individua nalazi. Ona procenjuje da li se aktivnosti (sopstvene ili drugih) ili značenja koja im drugi pridaju uklapaju u njene (identitetske) standarde. Individua može biti aktivna i pasivna u svakoj situaciji. U prvom slučaju ona samo definiše situaciju kao *poznatu*, odnosno kao onu koja je ili nije u skladu sa njenim značenjima (npr. definiše nekog muškarca kao feminiziranog), ili aktivna ukoliko menja okolnosti da bi ih prilagodila svojim značenjima (npr. uređuje svoje okruženje da odaje utisak *muževnosti*, - npr. trofeji iz lova u kancelariji). S obzirom da identitet podrazumeva i opoziciju/distanciranje neophodni su standardi koji

⁷ Istovremeno modernizacija u javnoj sferi najčešće dovodi do dodatnog opterećenja žene, tako da se često govori o drugoj i trećoj smeni supruge/majke.

predstavljaju suprotnost identitetskom standardu - *komparatori*. Da bi se osoba ponašala na njoj odgovarajući način, ona se upoređuje sa onim oblicima ponašanja koje percipira kao nedopustive (ispoljavanje emocija u javnosti kao znak *ženskosti*). Poslednja komponenta identiteta je autput, odnosno ponašanje koje je (manje-više) u skladu sa identitetskim standardima. Ceo proces je zapravo cirkularan, jer pojedinac definiše situaciju u kojoj se nalazi - daje joj značenje, zatim prilagođava delanje koje procenjuje u skladu sa svojim standardima, delanje zatim menja u skladu sa situacijom tako da definisanje počinje ispočetka. Ovaj proces nije arbitran, jer bi u tom slučaju bilo potrebno mnogo energije da se situacije definišu i da ljudi uopšte smisleno komuniciraju. O tome svedoče određena zajednička značenja, kao i određene niše koje ljudi biraju i u kojima žive svoje identitete – gde preko imidža, druženja sa određenim ljudima i sl. dele slične situacije i značenja (Burke&Stets, 2009: 74-75).

3.5. Teorije roda - maskulinitet

Promene koje su se desile na nivou identiteta muškaraca mogu da nam budu jasnije ukoliko razmotrimo dva povezana pojma – **rod i maskulinitet**.

Pod rodom se već uobičajeno u društvenim naukama podrazumeva kulturna konstrukcija praksi i značenja koje se formiraju na osnovu bioloških razlika polova. Ovakvo shvatanje roda je u savremenim istraživanjima roda dovedeno u pitanje: namesto o rodnoj dihotomiji (muško-žensko), danas se često govori o kontinuumu na kome su "raspoređeni" različiti aspekti rodnog identiteta. Upravo zato je aktuelna nova perspektiva gde se pod rodom podrazumeva "struktura društvenih odnosa koji su centrirani oko reproduktivnog polja i niz praksi koje dovode do stvaranja reproduktivnih distinkcija između tela u društvenom procesu" (Connell, 2009: 11).

Vest i Cimerman (West i Zimmerman, 1987) zastupaju tezu da rod nije nešto što ljudi *jesu* već nešto što *rade/praktikuju*. Ova promena je dovela, kako primećuje Dojč (Deutsch, 2007: 107-108) do toga da se socijalizacija više ne vidi kao ključna osnova rodni razlika, jer se rod formira kroz niz interakcija tokom života a ne isključivo kroz proces učenja i internalizacije. Ova perspektiva potom ne vezuje rodne uloge linerano za strukturne uslove života, čime se zapravo teorija resursa dovodi u pitanje. Rodne

nejednakosti u privatnoj sferi mogu opstajati i onda kada su muškarac i žena izjednačeni u javnoj, ali i strategije otpora u privatnoj sferi mogu postojati i onda kada su u javnoj sferi izražene nejednakosti. Rod nije mesto koje izražava prirodne razlike, već je projekat koji treba da naturalizuje određene prakse. Zato je rod u stalnom procesu i rezultat će se razlikovati u različitim društvima i (pot)kulturama.

Rod se prema Konelu (Connell, 2005: 73-75) strukturise na tri načina – kroz odnose moći, proizvodnju i emocije – a istovremeno strukturise različite nivoe društvene realnosti. Pol moći podrazumeva da postoji nejednaka raspodela moći između muškaraca i žena u javnoj i/ili privatnoj sferi „struktura koju je pokret za oslobađanje žena nazvao *patrijarhat*“ (isto: 74). Pol proizvodnje se prepoznaje po nejednakom prisustvu žena na tržištu rada, pozicijama koje na njemu zauzimaju kao i nadoknadu koju za svoj rad dobijaju. Po Konelu se ovde ne radi o slučajnostima već o kontroli koju u ovoj sferi reprodukuju muškarci. Pored nejednakog prisupa proizvodnim resursima, podela se dešava i na privatnom nivou gde je najveći deo kućnih obaveza 'prepušten' ženama. Poslednji pol – emocionalno izražavanje nije jedinstveno polje oko koga postoji konsenzus u značenju i praksama, već je strukturisano upravo kroz rodne razlike i zavisi od odnosa moći.

Ulaskom žena na tržište rada povećan je pritisak na njihove supružnike da se u većoj meri uključe u poslove oko domaćinstva. Ova nova istorijska situacija je zahtevala i novo preispitivanje rodnihi identiteta. I dok žene osvajaju one sfere javnog i privatnog života koje su tradicionalno pripadale muškarcima, muškarci su se ili grčevito držali svojih tradicionalnih uloga ili tražili nove načine da zadrže rodnu hegemoniju ili prihvatili novu situaciju i ulazili u one sfere koje su tradicionalno smatrane ženskim. Muški identitet je višestruko revidiran u ovom procesu tako da je postao predmet posebnog dela rodnihi studija – *studija maskuliniteta*. Pod pojmom *maskuliniteta* se podrazumeva specifična rodna situacija muškaraca i identitet koji se razvija na osnovu niza uloga koje muškarci zauzimaju. S obzirom da ne postoji jedan jedinstven niz uloga u kojima se svi muškarci nalaze, kao i da sami pripadaju različitim kulturnim i društvenim miljeima, pre se može govoriti o *maskulinitetima* (Brittan, 1989, nav. prema Rosh White, 1994: 120), odnosno različitim obrascima identiteta i praksi muškaraca. Brittan uvodi još jedan termin – *maskulinizam* da opiše nejednaku količinu moći u različitim sferama

društvenog života: domaćinstvu, partnerstvu, politici i privredi između muškaraca i žena. Konel (Connell, 2005) koristi pojam *hegemoni maskulinitet* pod kojim podrazumeva različite obrasce dominacije muškaraca u društvima u kojima je dominantan vrednosni sistem patrijarhalni. Iako nisu svi muškarci direktni zagovornici nejednake raspodele moći, većina zapravo imaju koristi (*dividenda maskuliniteta*) od već uspostavljenih rodničkih odnosa. Postoji više uloga i identiteta koje muškarci zauzimaju i konstruišu na način da im omogućavaju pozicije moći, poput različitih političkih, privrednih, društvenih aktera i dr., ali je sa gorenavedenim promenama značajno prepoznati kakva su rešenja pronađena za novu istorijsku partnersku i porodičnu situaciju u kojoj su se muškarci našli (Plantin, Mansson, Kearney 2003). Dok je javnu sferu moguće kontrolisati i usmeravati u pravcu rodno simetričnijih odnosa sredstvima koja su javna, dotle je privatna sfera mesto u kojoj se patrijarhalne vrednosti i prakse mogu mnogo duže zadržati i dobijati nove oblike (Burdije, 2001). Gotovo sva strana⁸ i relevantna domaća⁹ istraživanja pokazuju da u raspodeli kućnih obaveza dominira ženski rad, kao i da su žene značajno manje uključene u strateška porodična odlučivanja. Pitanje koje se otvara u ovoj diskusiji *novog očinstva* jeste da li su očevi, koji po svim karakteristikama predstavljaju stvarni iskorak u pravcu rodne simetrije u privatnoj sferi (i posebno u praksama roditeljstva) nastavili da reprodukuju određeni patrijarhalni obrazac (ali ovog puta na drugačiji način) ili se radi o odustajanju od muške dominacije. Istraživanja Tine Miler (Miller, 2010) sprovedena u Engleskoj, pokazuju da identiteti *novih očeva* postaju centrirani oko očinstva, ali da se tradicionalna sfera žena osvaja samo parcijalno i da je ova podela roditeljstva između majke i oca osnov novih oblika nejednakosti. Na majke pada i dalje veći deo brige i nege oko deteta dok se otac/suprug javlja pre kao pomažući akter, kome je za isticanje svog identiteta značajan pre odnos sa detetom u javnoj sferi nego svakodnevnoj rutinskoj svakodnevnici.

3.6. Novo očinstvo – istraživačka pitanja i dimenzije

⁸ Odličan pregled stranih istraživanja daje Lachance-Grzela, Bouchard, 2010.

⁹ Babović (2006, 2009), Tomanović - Mihajlović (1997).

Nakon uvođenja analitičkih pojmova kroz čiju prizmu ćemo posmatrati očeve dolazimo do ključnog koncepta istraživanja – *novog očinstva*. U poslednje dve decenije pitanja očinstva su postala posebno zanimljiva sociolozima, psiholozima, pedagozima, socijalnim radnicima i drugim istraživačima zainteresovanim za porodični život. S obzirom da su uočene promene u porodičnom domenu, koje su osvedočene znatnim brojem istraživačkih rezultata, stručnjaci iz različitih disciplina su pronalazili zanimljive aspekte u vezi sa promenama roditeljstva. Odgovori na različita istraživačka pitanja su postajali deo različitih teorijskih sistema tako da i danas, iako je tema manje više omeđena pod zajedničkim nazivom *new fatherhood*, ne postoji jedinstven konceptualni aparat, što se pre može smatrati prednošću nego ograničenjem, jer su istraživači ponudili više različitih načina bavljenja ovom temom. Za potrebe ovog rada naša analiza biće usmerena na sociološki relevantne aspekte očinstva, odnosno identitet očeva i prakse očinstva kao deo različitih nivoa društvenog konteksta (porodičnog, regionalnog, globalnog i kulturnog).

Dve osnovne dimenzije značajne za istraživanje očinstva su **individualna tranzicija u očinstvo** i **porodična tranzicija** u roditeljstvo unutar koje muškarac postaje otac. Ulazak u novu ulogu (uključujući i ulogu roditelja) podrazumeva specifičan način privikavanja koje zavisi kako od strukturnih faktora isto tako i od iskustva koje pojedinac ima. Određeni stil roditeljstva ne mora isključivo biti samo rezultat naučenih modela već i rezultat trenutnih interakcija u koje se ulazi (Gerson, 1997). U tom smislu odnos sa suprugom/partnerkom (koji dobrim delom može zavisiti od njenog radnog angažmana, obrazovanja i dr.) i širom mrežom srodnika može uslovljavati i koliko će roditeljskih obaveza otac preuzeti, kao i kakav će očinski identitet razviti kroz vreme.

Individualna tranzicija podrazumeva dve poddimenzije 1. identitet očeva i 2. odnos prema detetu/deci. Prva treba da obezbedi uvid u različite putanje postajanja ocem. Istraživanja nastoje da rekonstruišu koliko je ova uloga važna za pojedinca da li je bila važna ranije, kad je postala i zbog čega važna, šta je ova uloga novo donela u smislu ličnog identiteta i ličnog razvoja – zrelosti. Poseban akcenat je stavljen na odnos pre i posle ulaska u novu ulogu, kao i na način učenja nove uloge (od koga?, kad i kako se pripremao?; ko su mu bili uzori?). Ovom dimenzijom je obuhvaćena i motivacija za roditeljstvo.

Promene koje se dešavaju na nivou očinskih praksi nisu *prisilne* već podrazumevaju racionalne strategije muškaraca i određenu motivacionu osnovu. Šta motiviše muškarce da se u većoj meri nego njihovi očevi uključe u život dece? Odgovor na ovo pitanje ide u dva pravca i osvetljava dva najbitnija odnosa. Prvi se tiče odnosa prema supruzi/partnerki. Kao što smo napred naveli, rizici partnerstva stvaraju okvir u kojem je neophodno, da bi se veza očuvala i njen kvalitet bio na odgovarajućem nivou, da obe strane budu zadovoljne svojim ulogama i ulogom druge strane. U tom smislu se intimnost može javiti kao značajan motiv kao motivacija za uključenost u život dece. Iako ovaj motiv može biti značajan, želja da se postane otac i bude uključen u život dece ima i svoje autonomne korene.

Motivacija može da bude i deo tradicionalnih diskursa. Naime, dok je muškarac svoj identitet formirao kroz odnos sa suprugom - kao porodičan čovek, usled percepcije nestabilnosti ove veze taj odnos može biti pomeren na stabilniji odnos, ka detetu. I u ovom slučaju odrastanje i zrelost se mogu videti tek kroz preuzimanje porodične odgovornosti, što identitetu postaje čvrsta uporišna tačka. Kao što pokazuju istraživanja (Marsiglio, Day, Lamb, 2006), motivacije da se postane roditelj mogu biti i drugačije, poput želje da se osigura prenos genetskog materijala (*krvi*) i osigura kontinuitet porodične loze, potom iskazivanja zrelosti, društvene odgovornosti, zadovoljstva kroz odgajanje drugog bića i dr. Motivacija nam značajno upotpunjuje sliku identiteta očeva, s obzirom da nam daje odgovore na pitanja zašto su u toj meri i na taj način očevi uključeni u život deteta.

Drugom poddimenzijom je obuhvaćen odnos roditelja/oca i deteta. Ovaj aspekt je ključni u proučavanju očinstva, jer se identitet oca materijalizuje kroz prakse sa detetom. Operacionalizacija ovog odnosa u istraživanjima je deo veoma intenzivnih akademskih debata tako da su postojeća istraživanja u ovom domenu u poslednjih deset godina značajno unapredila merne instrumente.¹⁰ Istraživači primećuju da se pitanje uključenosti roditelja u život deteta ne završava odgovorom na pitanje o količini vremena koje roditelj posveti detetu tokom dana ili materijalnog obezbeđenja koje mu pruži, već da je ovo

¹⁰ Posebno istraživanja sprovedena u sklopu Nacionalnog centra za očeve i porodični život Univerziteta u Pensilvaniji SAD i istraživačkog tima okupljenog oko Marsilja, Deja i Lamba (2000).

pitanje daleko kompleksnije i da podrazumeva i dimenzije poput emocionalne razmene, odgovornosti, dostupnosti, planiranja za dete i dr.

Prisutnost oca predstavlja prvu dimenziju u ovom odnosu i sastoji se od tri poddimenzije – *odgovornosti*, *dostupnosti* i *uključenosti oca* (The Father Indicator Framework: 3; Marsiglio, 1995; Lamb, 1987, 1997). Pod prisutnošću oca se podrazumevaju kapaciteti da se uspostavi i održava odnos sa detetom. Ovaj odnos treba da bude u funkciji kompletnog razvoja deteta (The Father Indicator Framework: 8-14). *Odgovornost* se odnosi na organizovanje resursa koji su neophodni za svakodnevni život i za planiranje budućnosti deteta. Ova organizacija obuhvata dva polja: 1. unutarporodično, koje se odnosi na optimizaciju resursa unutar porodice/domaćinstva i uključuje razmišljanje i rešavanje pitanja poput uređenja dečije sobe, opremanje iste igračkama i materijalom za učenje i sl. 2. vanporodična, u kojoj roditelj predstavlja most ka širem društvenom okruženju tako da prilikom koncipiranja najboljeg za dete bira mesto stanovanja u odnosu na potrebe deteta (vrtić, škola, ambulanta, park i sl.), ali i aktivno vrši posredovanje sa svim socijalnim akterima sa kojima dete može imati veze (vaspitači, učitelji, lekari, roditelji druge dece i dr.). *Dostupnost* podrazumeva stepen potencijalne interakcije u svakom momentu između roditelja i deteta. Pošto roditelji ne provode sve vreme u direktnom kontaktu sa decom, potencijalna dostupnost može varirati u zavisnosti od mesta i tipa interakcije. Ovde se otvaraju pitanja poput: da li su (dok se roditelji nalaze u kući) podjednako deci dostupna oba roditelja?; da li su za komunikaciju telefonom dok su na poslu podjednako otvoreni i otac i majka? Ova pitanja otkrivaju da li su i u kojoj meri očevi dok se nalaze u različitim sferama (na poslu, u kući) dostupni za decu, odnosno koliko im se različite sfere (privatna i javna) preklapaju, a u kojoj meri su isključive. Ovo pitanje dobrim delom zavisi od institucionalnih rešenja i pravila (pisanih i nepisanih) u radnim organizacijama, ili subkulturama muškaraca. *Uključenost* oca predstavlja dimenziju koja je najviše proučavana i koja podrazumeva direktnu interakciju sa detetom. Ova interakcija može da se manifestuje na tri načina: 1. kroz direktnu brigu koja podrazumeva kupanje, povijanje, hranjenje, pranje i peglanje odeće, spremanje hrane, razmenu emocija i dr., 2. igru koja uključuje aktivnosti poput igre igračkama, logičkih igara, sporta i sl. i 3. proces učenja kojim roditelj želi da usmeri dete bilo instrukcijama/savetima ili disciplinovanjem ne bi li steklo socijalne kompetencije i

željeno obrazovno postignuće. Roditelj pokazuje brigu kroz svest i uključenost u socio-emocionalni i telesni razvoj deteta; kroz odnos u kome se dete oseća sigurno roditelj organizuje fizičko i socijalno okruženje u najboljem interesu deteta. Tradicionalno je briga oko deteta bila sfera majke, ali sa pomenutim društvenim promenama očevi sve više učestvuju u aktivnostima brige. Dete odrastajući sve više osvaja socijalni i kulturni prostor van svoje porodice (kroz vrtić, školu, vršnjačka druženja i sl.). Na koji način će se u njega uključiti, kakve će uloge preuzeti i kakve će to dugoročne efekte imati na socio-emocionalni razvoj deteta zavisi u velikoj meri od angažmana roditelja koji mogu manje ili više učestvovati u planiranju i razvoju kompetencija deteta – tako što učestvuju u odabiru vrtića, škole, tipa aktivnosti, drugara svoje dece, kroz igru, čitanje deci, pomaganju oko domaćih zadataka i sl.

Pored direktne uključenosti roditelj je istovremeno i na druge posredne načine prisutan u životu deteta. Da bi dete uspelo da razvije svoje potencijale jedan od važnih preduslova su materijalni uslovi odrastanja. Na koje načine očevi obezbeđuju sredstva za porodicu i decu, šta su sve spremni da rade, i da li taj rad vide kao komplementaran sa porodičnim životom ili kao oblik svojevrstne žrtve za porodicu.

S druge strane **porodična tranzicija** predstavlja mikro društveni okvir u kom roditelji komuniciraju, pregovaraju i praktikuju roditeljske uloge. Pitanja koja se ovde otvaraju jesu načini funkcionisanja porodičnog podsistema, odnosno kako su uloge podeljene i kako je došlo do takve podele (pregovaranja, zajednički/suprotstavljeni sistemi vrednosti i sl.); kakva je podela moći unutar porodice i posebno unutar bračne dijade, odnosno ko donosi strateške odluke?

Jedno od retkih istraživanja promena praksi očeva u regionu je sprovedeno u Sloveniji (Švab, Huber, 2010). Autorke su uočile postojanje četiri tipa očeva: nezainteresovani, tradicionalni, 'dobri' i netradicionalni. Prvi gotovo da uopšte ne provode vreme kod kuće i ne uzimaju učešće u roditeljskim obavezama; drugi provode više vremena sa porodicom ali je angažman oko dece vezan za igru; treći koji su spremni da pruže pomoć partnerki/supruzi i četvrti koji u svakom pogledu ravnopravno dele obaveze u domaćinstvu i oko dece. Od ova četiri modela drugi i treći dominiraju, a objašnjenje koje se nudi obuhvata s jedne strane veći stepen angažmana muškaraca na tržištu rada i još uvek relativan opstanak tradicionalnih vrednosti kod roditeljskih uloga.

4. Društveni kontekst istraživanja

Izučavanje roditeljstva, odnosno očinstva u Srbiji nije moguće bez stavljanja fenomena u društveni kontekst. U nastojanjima da objasnimo promene porodičnog života u Srbiji polazimo od teorijskog okvira „društvenih promena“ odnosno postsocijalističke transformacije (PST) Srbije. Lazić i Cvejić (2004) promene od otpočinjanja PST dele u dve faze: period „blokirane transformacije“ od početka devedesetih do 2001. i period „reaktivirane ili zakasnele transformacije“ posle političkih promena s kraja 2000. godine. U prvom dolazi do strukturnih promena (politički pluralizam, tržišna ekonomija, rast klase preduzetnika, tržišnog sektora), ali zbog nasleđa sa kojim politička elita nije htela da raskine mnogi društveni odnosi opstaju, poput dominantne uloge države i političke elite i nepotpune privatizacije. Usled izolacije zemlje GDP je opao za polovinu, fiskalni sistem je u stalnom i dubokom deficitu, finansijski sektor nefunkcionalan dok je rast neformalne ekonomije i vrednost koja se stvara u njoj premašila polovinu GDP-a u prvoj polovini devedesetih. (Krstić i dr., 1998: 7, nav. prema Babović 2009: 93). Istovremeno dolazi do nezaposlenosti (stvarne i fiktivne – lica na prinudnim odmorima) i do uspostavljanja značajnih materijalnih nejednakosti (GINI koeficijent 1996. iznosi 37.8 što je najviše među postsocijalističkim zemljama, izuzev Rusije) (isto: 84-103). S obzirom da je Srbija posredno i neposredno bila u uključena u ratove u ovom periodu, ovakav kontekst je dovodio do pogoršanja uslova i osećanja nesigurnosti za većinu ljudi u Srbiji.

U drugoj fazi, reaktivirane transformacije, dolazi do izvesnog stabilizovanja institucija: makroekonomska stabilizacija, povećanje deviznih rezervi, ubrzavanje privatizacije, smanjenja obima neformalne ekonomije i sl. Iako su nove mere donekle stabilizovale političke i ekonomske prilike (došlo je do realnog povećanja prihoda), javila se na početku dvehiljaditih i čitava armija nezaposlenih (prethodno fiktivno zaposlenih) koje privatni sektor nije mogao da apsorbuje. Mada je sve do 2008. dolazilo do postepenog smanjivanja učešća nezaposlenih, kriza na globalnom nivou će se osetiti u Srbiji od 2009. godine kada dolazi do naglog pada izvoza, proizvodnje i dodatnog pritiska na tržište rada, gde je 2012. ukupna stopa nezaposlenosti bila 21.6% (za mlade od 15-24 – 50.9%). Ovi procesi su društveno okruženje učinili veoma rizičnim za većinu

stanovništva, a ključni rizici su bili nezaposlenost, siromaštvo i sve veća kriminalizacije društva (Milić, 2002: 261, Blagojević, 1997).

Istraživanja ukazuju da su žene/supruge češće nezaposlene u odnosu na svoje muževe, da uvek ostaju bez posla iz porodičnih razloga i dvostruko češće dobijaju otkaz od poslodavaca u odnosu na supružnike koji najčešće ostaju bez posla zbog povreda i bolesti, što nas upućuje na neravnomernu rodnu raspodelu rizika na tržištu rada u Srbiji (Milić, 2006: 66).

U situaciji kolapsa i zatim veoma sporog oporavka državnih i društvenih institucija, privatna sfera - porodica i domaćinstvo postaju utočišta i polja u kojima se odvija daleko intenzivniji društveni život, jer se preuzimaju ponovo neke od tradicionalnih funkcija koje su procesi modernizacije tokom socijalizma istisnuli iz privatne u javnu sferu.

4.2 Demografske promene u Srbiji i promene strukture porodičnih domaćinstava

Pored strukturnih i društvenih promena istovremeno se odvijaju i demografske promene koje na značajan način menjanju sliku stanovništva Srbije: 1. ubrzani tempo starenja stanovništva, 2. visoke stope mortaliteta sredovečnog stanovništva 3. visoka emigracija mlađeg obrazovanog urbanog stanovništva (Milić, 2004: 326) i 4. prisilne migracije. Na nivou porodičnih odlika u međuvremenu dolazi do 1. smanjenja učešća nuklearnih porodica (sa 60.5% prema popisu 1991. na oko 57.8% 2002), 2. povećanje udela samačkih domaćinstava (koja su u najvećem procentu staračka), 3. relativnog opstanka visokog udela proširenih domaćinstava (1991. 22.8%, 2002. 20.5% po popisu), 4. povećanje učešća jednoroditeljskih porodica, i 5. veoma niskog učešća kohabitacija - 1.4% (Bobić, 2006).

Dok je broj samačkih domaćinstava u razvijenim društvima pokazatelj Druge demografske tranzicije (DDT) u Srbiji je on zapravo pokazatelj starenja stanovništva i depopulacije sredovečnih i mladih usled čega je došlo do povećanja udela samačkih i bračnih (takođe staračkih) domaćinstava bez dece u populaciji.

Iako dolazi do opadanja univerzalnosti braka, bračnost ostaje na visokom nivou. Stopa divorcijaliteta stagnira, a u jednom periodu ima čak i regresivno kretanje.

S druge strane relativno visoka zastupljenost vertikalno proširenih porodičnih domaćinstava se može objasniti nemogućnošću stambenog i finansijskog osamostaljivanja oženjenih/udatih potomaka od svojih roditelja, tako da proširena porodica postaje strategija preživljavanja pojedinaca u vremenima krize jer smanjuje troškove života, bolje odoleva rizicima (poput nezaposlenosti, gubitka člana i sl.) a deluje i kao stabilizator negativnih demografskih procesa jer potpomaže biološku reprodukciju njenih članova.

Teoretičari DDT (Lesthaeghe and Moors 2000, nav. prema Petrović, 2009) ukazuju da je usled nekoliko značajnih procesa: povećanja materijalnog blagostanja, sekularizacije, produženja obrazovanja, urbanizacije došlo do promena u porodičnom domenu koji je obeležen sve kasnijem stupanjem u brak i istovremeno smanjenjem značaja braka koji vodi ka alternativnim formama partnerstva (kohabitacije, LAT unije, homoseksualne zajednice i dr.), odlaganjem ili odustajanjem od roditeljstva, većim brojem razvedenih brakova i većom simetrijom unutarporodičnog života koje prate vrednosne orijentacije koje takve procese podržavaju. Srbija spada u red postsocijalističkih zemalja koje su imaju nizak nivo obeležja karakterističnih za DDT (Petrović, 2009). Iako određene promene u Srbiji u izvesnom stepenu pokazuju sličnosti sa zemljama koje su prošle kroz DDT, nedostaje im sadržaj karakterističan za te zemlje – sistem postmaterijalističkih vrednosnih orijentacija i praksi koje karakteriše visoko vrednovanje individualizma i rodne jednakosti, kao i značajan udeo alternativnih porodičnih oblika (Bobić, 2006; Petrović, 2009, Kuhar, 2009).

4. 3. Porodični odnosi u Srbiji tokom postsocijalističke transformacije

Mada su promene na demografskom planu burne, one ipak ne svedoče o značajnim modernizacijskim procesima, već o oblicima promene karakterističnim za društvo koje je pogođeno dubokom krizom. U istom svetlu možemo da posmatramo i unutarporodične odnose, koji su pokazali značajno opstajanje tradicionalnog patrijarhalnog obrasca. U raspodeli rada u domaćinstvu dominantan je model u kome najveći deo kućnih poslova (poput kuvanja, pranja, peglanja, čišćenja, nege dece i brige o

školskim obavezama dece) obavljaju žene. Ovaj oblik njihovog angažmana ne zavisi od formalnog zaposlenja (Babović, 2009, Blagojević 2002, Tomanović, Ignjatović 2004, Tomanović 2012). Dve ili tri smene koje žene obavljaju (na poslu, kod kuće i sa decom) preovlađujući je model raspodele obaveza u kući i oko dece koji je iz perioda socijalizma konzerviran i tokom PST. Na sličan način je raspoređena i moć unutar domaćinstva koja je u većoj meri u rukama muškarca. U značajno većem broju muškarci donose strateške odluke, i ova praksa ne varira u odnosu na slojnu pripadnost domaćinstva, tako da se može pre objasniti sistemom vrednosti – patrijarhalnim, nego strukturnim osobinama domaćinstva ili pojedinaca (Babović, 2006: 91-100).

Za našu temu su posebno značajni odnosi između roditelja i dece. S obzirom da su na pleća porodice pale mnoge obaveze i da su njeni članovi morali da se na različite načine snalaze da bi ili preživeli ili zadržali određeni stil života, čitav ovaj period je obeležen ogromnim trošenja resursa roditelja (materijalnih, socijalnih, vremena, emocija i sl.) na ovom mikro nivou. Nekoliko relevantnih studija (Tomanović-Mihajlović, 1997, Blagojević, 1997) ukazuju na međugeneracijsko reprodukovanje tradicionalnog porodičnog obrasca. Uloge roditelja su obeležene tradicionalnim matricama koji podrazumevaju izraziti značaj roditeljskog identiteta (posebno za majke), poštovanje, permisivnost u obrazovanju i zaštitnički odnos prema deci u vidu paternalizma. Majke svoj identitet ostvaruju dobrim delom kroz prakse i diskurs tzv. mikromatrijarhata, a očevi kao hranioci porodice. Obe roditeljske figure često doživljavaju i konflikte unutar ličnosti usled nemogućnosti da usklade zahteve roditeljstva sa mogućnostima u kontekstu bremenitom krizama. Mogućnost sticanja finansijske i stambene nezavisnosti dece (bilo samostalno bilo uz pomoć roditelja) znatno je ograničena, samim tim i mogućnost individualizacije, tako da je zajednički životni prostor i polje konflikata između generacija (Petrović, 2006, Tomanović, Ignjatović, 2004). Kada se radi o angažmanu oko dece, istraživanja daju slične rezultate koji ukazuju da gotovo isključivo rad i brigu oko dece preuzima suprug/majka (Tomanović-Mihajlović, 1997, Blagojević, 1997, Babović, 2009).

Još nekoliko pokazatelja upućuje na to da su odnosi u porodici tokom PST konzervirani. Prvi je visoko vrednovanje bračnosti (i kod populacije mladih), a drugi je niska zastupljenost konsenzualnih unija i posebno njihov kvalitet. Bobić (2006) navodi da

iako su nosioci ovih formi zajednica uglavnom mladi, urbani, visokoobrazovani i mada zaista ukazuju na nove oblike partnerskih odnosa, u slučaju Srbije one predstavljaju pomak u formi ali ne i u sadržaju. I dalje su zastupljeni tradicionalni obrasci rodni uloga, interakcija, podela poslova i viđenja roditeljstva. Nalazi takođe pokazuju da je pre dobijanja deteta simetrija između partnera nešto veća i da je roditeljstvo to koje najčešće mlade “natera na ulazak” u tradicionalne rodne uloge, jer se sa rađanjem dece patrijarhalni obrazac reprodukuje (Bobić 2003).

Na nivou vrednosnih orijentacija stanovništva istrajavaju tradicionalne vrednosti - autoritarizam, kolektivizam i patrijarhalne vrednosne orijentacije (Pešić, 2006). Iako se učešće patrijarhalnih vrednosti smanjilo među populacijom od otpočinjanja PST, ono je i dalje među najvišim u Evropi. U tom smislu možemo da govorimo o izvesnoj modernizaciji, ali i još uvek značajnoj prisutnosti ove vrednosne orijentacije koja karakteriše i javnu i privatnu sferu (ukazuje na opstajanje javnog i privatnog patrijarhata; Pešić, 2006, 2009), odnos prema deci (Maksić, Pavlović, 2009) i visoko vrednovanje porodice i porodičnog života (Blagojević, 1997, Milić 2004, 2010).

Upravo zbog svega naprednavedenog, promene porodičnog života tokom devedesetih i u prvoj deceniji XXI veka možemo da sagledamo kao svojevrsno usporavanje procesa modernizacije, odnosno usporavanja ili zaustavljenja individualizacije partnerstva, roditeljstva i tranzicije u odraslost (Tomanović, 2004: 356).

5. Ciljevi istraživanja

Opšti cilj istraživanja je sociološka analiza fenomena očinstva u savremenom društvenom i kulturnom kontekstu Srbije. Iz njega izdvajamo dva posebna istraživačka cilja:

1. analitički – da (pomoću kvantitativnih podataka) pokušamo da dođemo do odgovora koji su kulturni, društveni i unutarporodični činioci determinante stepena uključenosti oca u život deteta.

2. hermeneutički – da (putem kvalitativnih podataka) rekonstruišemo pojavu tzv. „novog očinstva“ - identitete i prakse koje čine njegov konstrukt u društvenom i kulturnom kontekstu Srbije.

U skladu sa prvim ciljem, najpre ćemo opisati prakse očinstva u Srbiji i uporediti ih sa praksama majčinstva. Ključna pitanja koje se ovde postavljaju jesu: koliko su očevi (u odnosu na majke) uključeni u brigu i negu dece? Kakva je komunikacija očeva sa decom? Kakav je sistem vrednosti očeva? Kakav je odnos između supružnika? Kakva je unutarporodična dinamika (odnosi, načini rešavanja konflikata i sl.)?

Potom ćemo ispitati da li su određene prakse očinstva više ili manje zastupljene u određenim kategorijama populacije i koji su socio-demografske osobine očeva i porodica njihovi najbolji prediktori. Kao pretpostavljene prediktore koristićemo: obrazovanje očeva i njihovih supruža, obrazovnu i kulturnu homogenost braka, godine starosti, razliku u starosti supružnika, zanimanje, radni status, veličinu porodice, tip porodičnog domaćinstva, sistem vrednosti na skali patrijarhalnosti (kojom se posebno meri i javni i privatni patrijarhat i koja uključuje dimenziju kojom se mere stavovi prema ne/jednakosti roditeljskih uloga).

Na drugom nivou analize dovešćemo prakse očinstva u vezu sa porodičnom dinamikom, odnosno sa različitim dimenzijama odnosa između supružnika. Interesuje nas na koji način su povezane prakse očinstva sa različitim nivoima partnerskih odnosa: 1. stepenom intimnosti (kvalitet i kvantitet komunikacije), 2. raspodelom moći između supružnika (merena raspolaganjem kućnim budžetom i strateškim odlučivanjem) i 3. podelom domaćeg rada (poslova u domaćinstvu koji direktno ne uključuju brigu i negu dece).

Na osnovu prvog cilja smo formulisali hipoteze nastale na osnovu tri često suprotstavljena (ali i potencijalno komplementarna) teorijska polazišta – teorije resursa, teorije patrijarhata i *socijalnog konstrukcionizma* društvenih uloga. Dok prva podrazumeva da će sa povećanjem resursa supruge rasti njena moć i smanjivanje asimetrije u obavezama u kući između supružnika, druga počiva na ideji da će asimetrija u patrijarhalnom društvu opstajati bez obzira na resurse. Treća polazi od postavke da će

raspodela obaveza zavisi od specifičnih odnosa koji su uspostavljeni između supružnika i da ne mora da zavisi direktno ni od resursa ni od sistema vrednosti.

Hipoteze:

1. Uključenost oca je posredovana socioekonomskim činiocima, tako da očekujemo da će se veći stepen uključenosti u aktivnosti oko dece ispoljiti kod mladih, urbanih i obrazovanih očeva.
2. Od različitih dimenzija odnosa između supružnika, poput stepena intimnosti, raspodele moći i domaćeg rada, radnih strategija unutar porodice, tipa porodice (nuklearne, vertikalno proširene, kohabitacije) zavisice i stepen uključenosti oca u aktivnosti oko dece. Očekujemo da će se otac u većoj meri uključivati ukoliko je veći stepen intimnosti, manja asimetrija moći, približno podjednako radno opterećenje supružnika, kod nevenčanih parova sa decom i nuklearnih porodica.
3. Sa povećanjem obrazovanja, prihoda i zaposlenosti supruge dolazi do ravnomernije raspodele aktivnosti oko dece između supružnika, odnosno očevi se češće uključuju u brigu i negu dece.
4. Vrednosni sistem predstavlja najbolji prediktor stepena uključenosti oca u obaveze oko dece. Sa smanjenjem skora na skali partijarhalnosti kod muškaraca dolazi do značajnijeg uključivanja u aktivnosti oko dece.

U skladu sa dugim ciljem, nastojaćemo da na dubljem nivou osvetlimo pojavu *novog očinstva* u Srbiji. *Novo očinstvo* podrazumeva određeni kulturni konstrukt, sve veću uključenost očeva u život dece, poseban značaj ovog identiteta za oca i visok stepen rodne ravnopravnosti unutar bračne/partnerske dijade. Narativi očeva će nam poslužiti da u prvom redu identifikujemo kulturni obrazac (ili obrasce) kojim se u Srbiji konstruišu pojave koje vode ka *novom očinsvu*, da prepoznamo različite načine ulaska u očinske uloge, identitete koje formiraju u tom procesu kao i strategije kretanja između životnih sfera rada, porodice i slobodnog vremena. Na ovom nivou analize ćemo nastojati da

prepoznamo efekte modernizacijskih i globalnih procesa (u sferi roditeljskih uloga) u Srbiji kao i da identifikujemo lokalne varijacije.

Na osnovu navedenog cilja (umesto hipoteza) postaviceemo nekoliko istraživačkih pitanja:

1. Da li su kulturni konstrukti *novog* očinstva u Srbiji drugačiji u odnosu na društva Zapada (gde su se najpre pojavili i bili predmet istraživanja)? S obzirom da Srbija predstavlja zemlju sa prilično visokim skoroima na skali patrijarhalnosti, pretpostavka je da će i prakse i identiteti očeva biti pod većim uticajem „tradicije“ čak i kad preuzimaju nove obrasce.
2. Na koji način su usklađeni identiteti i prakse očeva? Pretpostavka je da postoji još uvek značajni pritisak na očeve da obavljaju svoju ulogu hranioca porodice ali i da je potreba za stabilnim vezama sa decom (usled rizika braka i partnerstva) nešto što ih motiviše da se aktivnije uključe u život dece.
3. Da li novi obrazac roditeljstva podrazumeva rodnu ravnopravnost ili je novi oblik iskazivanja muške dominacije u sferi roditeljstva? Novi obrasci očinstva iako podrazumevaju viši stepen egalitarnosti između roditelja istovremeno ne predstavljaju i odsustvo muške dominacije. Očekujemo da će očevo očinske prakse razvijati i u pravcu koje im garantuju poseban društveni ugled koji se pripisuje *uspešnim muškarcima*.

6. Metodologija istraživanja

Za osvarenje široko postavljenih ciljeva biće neophodna složena metodologija, koja predstavlja kombinaciju kvantitativnog i kvalitativnog pristupa i metoda.

6.1 Kvantitativni deo istraživanja

Za analize u okviru prvog cilja, biće korišćenja baza podataka istraživanja o porodičnom životu sprovedenog 2008. godine od strane istraživačkog tima Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu kao i analize autorki studije

Vreme porodica (Milić, 2010, Tomanović, 2010, Ljubičić, 2010, Bobić, 2010, Sekulić, 2010). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 1200 porodica sa decom podeljenih u dva poduzorka – porodice u kojima su ispitanici sklopili brak u periodu od pet, odnosno u periodu od 15 do 20 godina koje su prethodile istraživanju. Istraživanjem su obuhvaćene i osobe koje su u trenutku istraživanja bile udovci/udovice ili razvedene, ali su u navedenom periodu zasnovali brak. Podaci daju dovoljno materijala da se da opis osnovnih osobina roditeljstva u Srbiji, odnosno odrede osnovne karakteristike očinstva. Analiza će uključiti samo očeve (N=612), jer ćemo na taj način moći da prepoznamo različite prakse očinstva i da dođemo do njihovih najznačajnijih razlika i prediktora.¹¹ Osnovne dimenzije i njihova operacionalizacija je predstavljena u sledećoj tabeli:

Dimenzije	Indikatori
1. stepen uključenosti oca u brigu, negu i komunikaciju sa decom,	• uključenost roditelja u obaveze oko malog deteta, • uključenost roditelja u obaveze oko velikog deteta • komunikacija roditelja i dece
2. raspodela kućnih obaveza	• raspodela svakodnevnih obaveza u domaćinstvu između supružnika
3. kvalitet odnosa sa suprugom	• komunikacija supružnika, • intimnost supružnika • moć/strateško odlučivanje u porodici.
4. vrednosne orijentacije	• vrednosne orijentacije rodne ravnopravnosti (u privatnoj i javnoj sferi) • vrednosne orijentacije rodne ravnopravnosti roditeljskih uloga
5. resursi kojim raspolaže domaćinstvo i supružnici.	• indeks materijalnog položaja domaćinstva • radni status, visina prihoda, nivo obrazovanja,

Teorija resursa je operacionalizovana dimenzijom 5; značaj vrednosnih orijentacija (teorija patrijarhata) je operacionalizovana kroz dimenziju 4, dok je značaj konstrukcije društvenih odnosa predstavljen dimenzijama 2 i 3.

Od statističkih analiza koristićemo deskriptivne mere za opis fenomena, korelacionu analizu, višestruku regresionu i *path* analize za ispitivanje veza između relevantnih pojava. Na ovaj način ćemo moći da izmerimo značaj svih prediktora uključenosti oca u različite obaveze oko dece, kao i da prepoznamo njihove direktne i indirektne efekte.

¹¹ Kao ilustraciju ključnih razlika na osnovu već pominjanih osobina *novog očinstva* - uključenosti, vrednosti i identiteta, odredićemo najmanje tri tipa očeva – 1. novog, 2. tradicionalnog i 3. mešovitog tipa – i dati opis njihovih društvenih osobina.

Operacionalizacija navedenih dimenzija podrazumeva korišćenje više složenih mera odnosno kompozitnih indeksa, i to:

Dva indeksa koja će u uzročnim analizama predstavljati zavisne varijable ukazuju na stepen preuzimanja obaveza oko dece od strane oca (i majke).

1. Skala uključenosti oca i majke u obaveze oko malog deteta je sačinjena od aktivnosti: 1. hranjenja, 2. kupanja, 3. zabavljanja i čitanja, 4. prepovijanja i 5. uspavljivanja deteta. Za svaku od ovih aktivnosti u kojoj učestvuje roditelj dobija jedan poen, a skala će imati vrednosti od 0 do 5.

2. Skala uključenosti oca i majke u obaveze oko velikog deteta je sačinjena od sledećih aktivnosti: 1. vodi dete/decu u zabavište, 2. vodi dete/decu u školu, 3. pomaže detetu/deci u rešavanju školskih zadataka, 4. odlazi u školu/na roditeljske sastanke 5. vodi dete/decu na vanškolske aktivnosti (npr. treninge, pozorišne predstave), 6. vodi dete/decu kod lekara. Za svaku od ovih aktivnosti roditelj dobija jedan poen, a skala će imati vrednosti od 0 do 6.

Za potrebe analize su formirani i indeksi koji će biti korišćeni kao nezavisne varijable, odnosno kao prediktori uključenosti roditelja u svakodnevne obaveze oko dece. Od indeksa biće formirane dve grupe prediktora: vrednosni sistem i supružnički odnosi.

Skala rodne ravnopravnosti je sačinjena od iskaza: 1. „Žena je jedino ispunjena kada postane majka“, 2. „Otac može isto tako dobro da vaspitava dete kao i majka“, 3. „Prirodno je i razumljivo da muškarac ima više seksualnih sloboda“, 4. „Vrlo je verovatno da će dete u predškolskom uzrastu čija je majka zaposlena, zbog toga trpeti posledice“, 5. „Dobro je da su žene i muškarci ravnopravni u braku, ali je po pravilu bolje da muškarac ima poslednju reč“, 6. „Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen prirodnije je da to bude muškarac“, 7. „Brigom o deci prvenstveno treba da se bavi majka, pa tek onda otac“. S obzirom da su stavovi testirani preko petočlane Likertove skale sa modalitetima od 5 - potpuno se slažem do 1 - uopšte se ne slažem, nakon preusmeravanja svakog odgovora tako da se meri isti vrednosni konstrukt biće napravljena skala sa vrednostima od 1 do 5 gde će niže vrednosti označavati patrijarhalnu rodnu podelu uloga, a više vrednosti veću rodnu simetriju.

Iz grupe navedenih stavova izdvojićemo posebno skalu rodne jednakosti roditeljskih uloga sačinjenu od stavova: 1. „Otac može isto tako dobro da vaspitava dete kao i majka“ i 2. „Brigom o deci prvenstveno treba da se bavi majka, pa tek onda otac“.

Skale raspodela svakodnevnih obaveza u domaćinstvu biće formirana na osnovu pitanja o obavljanju sledećih aktivnosti: 1. kuvanja, 2. pranja sudova, 3. pranja odeće, 4. čišćenja, 5. peglanja, 6. sređivanja dečje sobe i 7. svakodnevnih kupovina. Svaka aktivnost će nositi po jedan poen, a skala će imati vrednosti od 0 do 7.

Skala komunikacije između supružnika biće formirana na osnovu toga koliko učestalo (na tročlanoj skali sa modalitetima: nikad, retko i često) 1. suprug supruzi i 2. supruge suprug saopštava svoje želje, raspoloženja i osećanja. Ova skala će imati vrednosti od 0 do 4.

Skala komunikacije sa roditeljem/roditeljima biće formirana na osnovu uključenosti roditelja u komunikaciju sa detetom o sledećim temama: 1. o izboru prijatelja, 2. o narkomaniji, 3. o alkoholizmu, 4. o seksualnosti, 5. o porodičnim prilikama, 6. o detetovim planovima za budućnost i 7. o prilikama u društvu. Skala će imati vrednosti od 0 do 7.

Skala intimnosti supružnika će biti formirana na osnovu toga koliko učestalo (na tročlanoj skali sa modalitetima: nikad, retko i često) 1. suprug supruzi i 2. supruge suprug saopštava svoje želje, raspoloženja i osećanja. Ova skala će imati vrednosti od 0 do 6.

Skala moći/strateškog odlučivanja će biti formirana na osnovu odluka koje supružnici donose o: 1. raspodeli kućnog budžeta za mesec dana, 2. štednji radi kupovine većih stvari, 3. većim kupovinama (nameštaj, automobil i sl.) 4. uređivanju stana/kuće (adaptacije, krečenje, hoblisanje parketa i sl.), 5. načinu provođenja godišnjeg odmora (letovanja, zimovanja) i 6. školovanju dece. Skala će imati vrednosti od 0 do 6.

Pored navedenih kompozitnih indeksa biće korišćeni i podaci o ispitaniku i supružniku, i to o: 1. nivou obrazovanju, izraženim u vidu ordinalne skale nivoa obrazovanja i intervalne skale aproksimacije broja godina provedenih u procesu obrazovanja; 2. radnom statusu, 3. prihodima, 4. mestu stanovanja, 5. tipu porodičnog domaćinstva, 6. obrazovne i kulturne homogenosti braka, 7. godinama starosti, 8. razlike u godinama starosti supružnika, 9. veličini porodice.

6. 2. Kvalitativni deo istraživanja

U skladu sa drugim ciljem istraživanja biće korišćena kvalitativna metodologija. S obzirom da na ovom nivou cilj nije rekapitulacija svih mogućih stilova roditeljstva, već isključivo novih formi, suočili smo se sa izazovom kako pronaći one očeve koji predstavljaju nosioce novih obrazaca. Novi oblici očinstva podrazumevaju najmanje tri elementa 1. povećano uključenje oca u brigu i negu dece, 2. visok značaj ove uloge, odnosno identitet za oca i 3. visoko vrednovanje rodne ravnopravnosti. Da bismo došli do ovih očeva iz baze podataka istraživanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu „PROMENE OSNOVNIH STRUKTURA SRPSKOG DRUŠTVA“ 2012. napravićemo poseban poduzorak očeva¹² 1. koji su na skali uključenosti u brigu i negu dece u prvih 30%, 2. koji su na pitanja¹³ kojim se meri egalitarnost roditeljskih uloga imali skorove koji odražavaju umerenu ili potpunu egalitarnost, 3. koji su na skali rodne egalitarnosti imali skorove koji odražavaju umerenu ili potpunu egalitarnost, 4. koji trenutno imaju između 25-40 godina¹⁴ i 5. čija deca trenutno imaju 4-7 godina. Poslednja dva kriterijuma valja obrazložiti. Godište očeva smo uzeli kao kriterijum koji treba da obezbedi zastupljenost stilova mladih očeva. Godište deteta je uzeto kao kriterijum kojim se želi prepoznati konstantna uključenost oca u brigu oko deteta. Naime, ova razvojna faza deteta podrazumeva i dalje visok stepen brige i nege roditelja, ali je dovoljno vremenski udaljena od perioda privikavanja na roditeljske uloge tako da možemo da govorimo o ustanovljenom stilu roditeljstva. Iz ovako formiranog poduzorka očeva slučajnim izborom doći do 30 ispitanika¹⁵ sa kojima ćemo obaviti dubinske intervjuje. Pomoću metoda dubinskog intervjuja postići ćemo dublji uvid u stavove, lično iskustvo, prakse, mišljenja i motivaciju očeva. Na ovaj način ćemo dopuniti opštija saznanja dobijena na osnovu kvantitativnih podataka i analiza. Tokom intervjuja ćemo izolovati

¹² Ovo istraživanje smo izabrali pošto uključuje podatke koji su najaktuelniji i zadovoljava sve kriterijume izbora ispitanika za potrebe naše selekcije.

¹³ *Iskaze Otac može isto tako dobro da vaspitava dete kao i majka i Brigom o deci prvenstveno treba da se bavi majka, pa tek onda otac* merene Likertovom petočlanom skalom.

¹⁴ Ukoliko je verovatnije da se radi o očevima koji imaju više nivoe obrazovanja za pretpostaviti je da su obrazovanje završili do 25. godine i pod pretpostavkom da su odmah ušli u brak i dobili dete, u trenutku koji nas interesuje (starost deteta 4-7 godina) oni se nalaze u godinama starosti od 25 - 40.

¹⁵ Broj ispitanika treba da zadovolji zastupljenost i zasićenost svih relevantnih osobina od interesa za istraživanje.

ispitanika i obaviti razgovor nasamo. Takođe, pre početka izvođenja istraživanja testiraćemo i da li su ispitanici osetljivi na samu temu i da li su otvoreniji prema ženskom intervjueru. Ukoliko se pokaže da postoji veći stepen otvorenosti prema intervjuerki u tom slučaju jedan broj intervjuera će obaviti obučena sociološkinja. Nakon obavljenih intervjuera, snimljeni razgovor će biti pretočen u tekst koji će biti analiziran uz pomoć programa za analizu kvalitativnih podataka (NVivo7).

Vodič za razgovor će obuhvatiti sledeće dimenzije

	Individualna tranzicija		Porodična tranzicija
1	Socio-demografske osobine		
2	Usklađenost roditeljstva, posla i slobodnog vremena		
3	JA kao otac (self) a) značenje/identitet b) proces postajanja ocem - motivacija c) razvoj – zrelost	5	Zajednička značenja / posvećenost a) postajanje porodicom b) zajedništvo c) posvećenost
4	Odnos (roditelj) otac – dete 4.1. PRISUTNOST OCA a) odgovornost - unutarporodična - vanporodična b) dostupnost c) uključenost - direktna interakcija brige - igranje - proces učenja (najšire) 4.2. MATERIJALNO OBEZBEĐENJE	6	Fleksibilnost a) pregovaranje oko uloga (kroz vreme) b) pitanje moći c) komunikacija d) odnos stabilnosti i porodične promene

Socio-demografske osobine obuhvataju teme obrazovanja, rada, zanimanja, materijalnog standarda porodice i sl. *Identitet* očeva obuhvata interpretacije kako su postali roditelji, šta su uzroci a šta posledice ulaska u ovu ulogu, motivaciju i značaj ovog identiteta. *Usklađenost različitih sfera života* podrazumeva različite anagažmane koje očeви prave da bi uskladili posao, roditeljstvo, bračne odnose i slobodno vreme. Na ovom nivou može postati jasno kakve su strukturne prepreke izbalansiranog odnosa, kao i relativno vrednovanje svake sfere života ponaosob. *Odnos roditelj-dete* uključuje niz složenih poddimenzija (od kojih su dve osnovne prisutnost i materijalno obezbeđenje). Na ovom nivou razgovor će se fokusirati na realne prakse očeva (u smislu kvanititeta i kvaliteta) i interpretacije značaja tih praksi za njih i za decu. U okviru porodične tranzicije *zajednička značenja* imaju za cilj da prepoznaju značenja na nivou porodice, odnosno treba da ponude odgovore o obliku porodične ideologije. *Fleksibilnost* se odnosi na odnose i prakse koji postoje na nivou supružnika i šire srodničke grupe i obuhvataju pitanja o podeli rada u domaćinstvu, roditeljstvu, pitanja moći i odlučivanja odnosno

kvaliteta supružničkih odnosa, kao i vremensku dimenziju koja obuhvata način privikavanja na nove uloge.

Narativi kao metod

Iako je svoju primenu započeo u filozofiji, analizi književnih dela, antropologiji i psihologiji, metod narativne analize je brzo pronašao put do svih disciplina koje se bave kulturom odnosno nekim sistemom značenja. S obzirom da je upravo zbog svoje primene u različitim akademskim poljima različito i konceptualizovan i primenjivan u istraživačkim praksama sa sobom je doneo i bogatstvo i različitost upotrebe ali i potrebu da se prilikom određenja jasno definiše šta se pod njim podrazumeva.

Narativ je zapravo priča koju individue pričaju o sebi (ili o određenim događajima) i na taj način pokušavaju da objasne i strukturiraju proživljeno iskustvo, ideje i značenja. Labov (1972: 359-360) definiše narativ kao „metod za rekapitualciju prošlih iskustava, kojim se vrši poklapanje verbalnih iskaza sa sekvencama događaja koji su se zaista dogodili.“

Narativ predstavlja priču koja je sastavljena od niza logički povezanih događaja, osmišljenih od strane aktera. Sami akteri se posmatraju kao reflektivni, ali reflektivnost nije proizvoljna, već je kulturno uslovljena tako da sam narativ može da se razume kao rezultat namere osobe koja priča priču i kao konteksta u kom je priča ispričana (Miller, 2010: 10).

Evik i Silbi (1995: 201-204) smatraju da narativi u sociologiji mogu imati tri forme i funkcije. Prva forma jeste *objekt* istraživanja, gde se narativ proučava kao oblik kojim ljudi osmišljavaju i objašnjavaju sebi i drugima svet oko sebe i svoje mesto u njemu. Cilj analize bi bio dolaženje do sličnosti i različitosti narativa kao i prepoznavanje različitih narativnih strategija kroz vreme i prostor. Drugi je narativ kao *metod* istraživanja. Ovde se priče tretiraju kao izvori za proučavanje društvenog života. Na osnovu narativa možemo donositi sudove o odnosima u porodici, preduzeću, gradu. Treći oblik je narativ kao produkt sociologa (u vidu pisanog teksta, članka, knjige) kojim se daje uvid stručnjaka u društvene odnose. Za analizu koja nam je potrebna prva dva načina

korišćenja narativa su nam od pomoći, dok bi treći bio verovatno značajan za sociologiju i filozofiju nauke. Prvi nam je značajan sa hermeneutičkog stanovišta i omogućuje nam pravljenje osnovnih klasifikacija narativa, dok nam drugi daje osnova da analitički ispitamo odnos naratora i društvenog okruženja.

Narativima individue na jedan manje ili više koherentan način predstavljaju sebe i svoje postupke. Irvin (2000) ide čak i dalje i smatra da *self* nije samo zbir različitih identiteta koje osoba ima zauzimajući određene uloge, već da postoji „jezgro“ koje se upravo otkriva u narativima o sebi koje pojedinci pričaju kako drugima tako i sebi, tako da većina narativa ima tendenciju da na koherentan način povežu različite elemente do kojih se sastoje. Na ovom mestu je očigledna veza između identiteta i narativa jer se istraživaču identitet otkriva u narativima ispitanika. Ove narative istraživač može da upoređuje i da pokuša da sistematizuje, tako da je cilj doći do tipova narativa i narativnih strategija u osmišljavanju i prezentovanju sopstvenog identiteta. Iz narativa dolazimo i do poželjne slike (kulturnog konstrukta) o nekom fenomenu. Kao oruđe za našu analizu preko narativa očeva ćemo pokušati da rekonstruišemo identitete očeva, prakse i interpretacije tih praksi. Sva tri elementa će biti kontekstualizovana u društveni i porodični kontekst. Kao poslednji nivo uopštavanja nastojaćemo da prepoznamo obrazac (ili obrasce) *novog* očinstva – kulturnog konstrukta.

Struktura rada

1. Uvod

2. Teorijski i metodološki okvir

2.1 Definisanje pojmova

2.2 Istorijsko-društveni kontekst istraživanja

2.3 Ciljevi i hipoteze

2.4. Metodologija istraživanja – kvantitativni i kvalitativni metod

3. Rezultati istraživanja

3.1 pravilnosti u roditeljskim praksama na nivou društva Srbije

3.2 *novog očinstva* i identitet očeva

4. Zaključna razmatranja

5. Prilozi

6. Korišćena literatura

Korišćena literatura

1. Babović, M., (2006) Socio-ekonomske strategije i odnosi unutar domaćinstva, u S. Tomanović, prir. *Društvo u previranju*, Beograd, ISI FF, str. 81-100.
2. Babović, M., (2009) *Post-socijalistička transformacija i socio-ekonomske strategije domaćinstava i pojedinaca u Srbiji*, Beograd, ISI FF.
3. Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2002): *Individualization*, London, Sage.
4. Bek, U. (2001): *Rizično društvo*, Beograd: Filip Višnjić.
5. Bek, U. (2003): „Živeti sopstveni život u svetu koji se ubrzano menja: individualizacija, globalizacija i politika”, u: V. Haton i E. Gidens (prir.) *Na ivici. Živeti sa globalnim kapitalizmom*, Beograd: Plato: 216–229.
6. Blagojević M., (2002) „Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urođnjavanje cene haosa“, u *Srbija krajem milenijuma, razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd, ISIFF, str. 283-314.
7. Blagojević, M., (1997): *Roditeljstvo i/ili fertilitet*, ISIFF, Beograd
8. Bobić, M., (2003): *Brak ili/i partnerstvo, demografsko-sociološka studija*, ISI FF, Beograd
9. Bobić, M., (2004): „Transformacija braka – strategije konzerviranja i odlaganja promena“, u: Milić, Anđelka et al, *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, ISI FF, Beograd, str. 375-402.
10. Bobić, M. (2006): „Blokirana transformacija bračnosti u Srbiji – kašnjenje ili izostanak „Druge demografske tranzicije“?, u: S. Tomanović (ur). *Društvo u previranju*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 121–139.
11. Bobić, M (2010): „Partnerstvo kao porodični sistem“ u: Milić, A. i dr. *Vreme porodica, Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 115–147.
12. Bolčić, S. (2002) „Rast privatnog sektora i preduzetništva u Srbiji tokom 1990-tih“, u: S. Bolčić i A. Milić (ur.) *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF: 107–122.
13. Brannen, J., S. Lewis, A. Nilsen and Smithson J., (eds.) (2002): *Young Europeans, Work and Family: Futures in Transition*. London: Routledge.
14. Burdije, P., (2001): *Vladavina muškaraca*, Podgorica, CID.
15. Burke, P. J., & Stets, J. E. (2009): *Identity Theory*, New York: Oxford University Press.
16. Connell, R. W., (2005): *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
17. Connell, R. W., (2009): *Gender in World perspective*, Cambridge, Polity press.
18. Deutsch, F., (2007): „Undoing Gender“, *Gender and Society*, 211: 106–127.
19. Ewick, P., Silbey, S., (1995): "Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward A Sociology of Narrative", *Law & Society Review*, Volume 29, Number 2, p. 197-226.
20. Gerson, K., (1997): „The Social Construction of Fatherhood“ in Arendell, T., (ed) *Contemporary Parenting*, SAGE, USA.
21. Giddens, A. (1990): *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press
22. Hobson, B, Morgan, D, (2004) „Introduction: Making Man into Fathers in Hobson“, B. (ed): *Making Man into Fathers*, Cambridge University Press.

23. Hobson, B. (ed) (2004): *Making Man into Fathers*, Cambridge University Press.
24. Jenks, C. (1996): *Childhood*, Routledge, London
25. Jones, G. and Wallace C., (1990): "Beyond Individualization: What Sort of Social Change?" in Chisholm, L., P. Buchner, H.H. Kruger and P. Brown (eds.) *Childhood, Youth and Social Change: A Comparative Perspective*, London: The Falmer Press.
26. Knudsen, K., Waerness, K., (2008): „National context and spouses' housework in 34 countries“ *European Sociological Review*, 24, 97 – 113
27. Kuhar, M. (2009): „Da li su bivše jugoslovenske republike države druge demografske tranzicije?“, u: Milić, A., Tomanović, S. (ur.) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 43–62.
28. Labov, W. (1972): „The transformation of experience in narrative syntax“ In W. Labov (Ed.), *Language in the inner city*, Studies in Black English vernacular Philadelphia: University of Washington Press: 354-396.
29. Lachance-Grzela, M., & Bouchard, G. (2010). „Why do women do the lion's share of housework? A decade of research“ *Sex Roles*, 63, 767-780.
30. Lamb, M., (1987): „Introduction: The emergent father“ in *The father's role: A cross-cultural perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
31. Lamb, M., (1997): *The role of the father in child development*. New York: John Wiley & Sons.
32. Lazić, M., et al. (1994) *Razaranje društva*, Beograd: Filip Višnjić.
33. Lazić M., (1994a): *Sistem i slom*, Beograd: Filip Višnjić
34. Lazić M., et al. (2000) *Račji hod: Srbija u transformacijskim procesima*, Beograd: Filip Višnjić.
35. Lazić, M. i Cvejić, S., (2004): „Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije“, u: A. Milić et al. *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISI FF, str. 107-134.
36. Ljubičić, M. (2009): „Istraživanje povezanosti između nekih sociodemografskih odlika porodice i njene funkcionalnosti“, u: Milić A., Tomanović S. (prir.): *Porodice u Srbiji danas*, Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 77–97.
37. Ljubičić, M. (2010): „Aspekti porodične funkcionalnosti“, u: Milić A. (prir.): *Vreme porodica*, Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 257–283.
38. Maksić, S., Pavlović, Z., (2009): „Vrednovanje dečje mašte u evropskom kulturno-istorijskom kontekstu“, *Sociologija*, 3/2009, Beograd, str. 263-277.
39. Mannino, C.; Deutsch, F., (2007): „Changing the Division of Household Labor: A Negotiated Process Between Partners“, *Sex Roles*, Volume 56, Numbers 5-6, March 2007 , pp. 309-324(16).
40. Marsiglio, W. (1995): „Fathers' diverse life course patterns and roles: Theory and social interventions“ in W. Marsiglio (Ed.), *Fatherhood: Contemporary theory, research, and social policy*, Thousand Oaks, CA: Sage.
41. Marsiglio, W., Day, R., Lamb, M., (2000): „Exploring Fatherhood Diversity“, *Marriage & Family Review*, 29:4, 269-293
42. Milić, A., (1995): „Porodice u vrtlogu društvenih promena“, u: Bolčić, Silvano et al, *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Beograd : ISI FF.

43. Milić, A., (2002): „Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevice. Srbija 1991-2001“, u: Bolčić S. i Milić A. (ur), *Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF, str. 251-280.
44. Milić, A., (2004) „Transformacija porodice i domaćinstava – zastoj i strategije preživljavanja“ u: Milić, A., et al, *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISI FF, str. 251-281.
45. Milić, A. (2010): „Porodične vrednosne orijentacije – vrednosni raskol“, u: Milić A., Tomanović S. (prir): *Vreme porodica*, Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog Fakulteta: 235–256.
46. Miller, T., (2010) *Making Sense of Fatherhood*, Cambridge University Press
47. Pešić, J., (2006): „Persistence of Traditionalist Value Orientations in Serbia“, *Sociologija*, Vol. XLVIII, No 4, Beograd: ISI FF, str. 289-307.
48. Pešić, J., (2009) „Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu. Komparativna analiza vrednosnih orijentacija“ u *Porodice u Srbiji danas*, Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
49. Petrović, M., (2002): Stambeni položaj i stambene strategije domaćinstava u Srbiji, S. Bolčić i A. Milić (ur), *Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: ISI FF, str. 275-313.
50. Petrović, M. (2009): „Domaćinstva u Srbiji prema porodičnom sastavu: Između (pre)modernosti i (post)modernosti“, u: Milić, A. i Tomanović, S. (ur) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 115–135
51. Petrović, M., (2011): „Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama - zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?“, *Stanovništvo*, 40, 1, 53 – 78.
52. Plantin, L., Mansson, S. and Kearney, J. (2003): „Talking and doing fatherhood: On fatherhood and masculinity in Sweden and Britain“, *Fathering. 1 (1)*: 3–26
53. Pleck, H., (1997): *Paternal involvement: Levels, sources, and consequences*. In *The role of the father in child development*, 3rd edition, pp. 66-103. New York: Wiley
54. Rosh White, N., (1994): „About Fathers: Masculinity and the Social Construction of Fatherhood“, *Journal of Sociology* 30: 119-131.
55. Sekulić, N., (2010): „Porodični kulturni kapital – kulturna potrošnja i ulaganje u kulturu, porodica“, u: Milić A., Tomanović S. (prir): *Vreme porodica*, Beograd: Čigoja i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 93–115.
56. Švab, A., Humer, Ž., (2010): „Two Different Stories? Active Fathering and Equal Division of Family Labour in Slovenia“ *ANNALES*, 20, 1, 2010. Koper, Historical Society of Southern Primorska.
57. The Fathering Indicator Framework (FIF) (2001). Report Roundup. Youth Today.
58. Tomanović, S. (2004): „Roditeljstvo u transformaciji: kapitali, problemi, strategije“, u: A. Milić, (ur.) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 349–375.
59. Tomanović, S., (2006): „Uvod: društvo Srbije kao mozaik“, u S. Tomanović, prir., *Društvo u previranju*, Beograd: ISI FF: 7-21.

60. Tomanović, S., (2010): „Odlike roditeljstva“, u *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: Čigoja i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 177–195.
61. Tomanović, S., (2012): „Tranzicije u porodičnom domenu“ u Tomanović, S. et al. *Mladi – naša sadašnjost*, ISIFF, Beograd
62. Tomanović, S., Ignjatović, S., (2004): „Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja“ u *Mladi zagubljeni u tranziciji*, ur. Nikolić, Milan, Mihajlović, Srećko, Beograd: CPA, str. 39-64.
63. Tomanović, S., Ignjatovic S., (2006): “Transition of Young People in a Transitional Society: The Case of Serbia”, *Journal of Youth Studies*, Vol. 9, No. 3: 269-285.
64. Tomanović, S., Ignjatovic S., (2010): “The Significance and Meaning of Family Transitions For Young People. The Case of Serbia in Comparative Perspective” *ANNALES*, 20, 1, 2010. Koper, Historical Society of Southern Primorska.
65. Tomanović S., Petrović, M., (2006): “Rizici i bezbednost u susedstvu iz perspektive dece i njihovih roditelja” u S. Tomanović, prir. *Društvo u previranju*, Beograd: ISI FF: 139-157.
66. Tomanović-Mihajlović, S., (1997): *Detinjstvo u Rakovici. Svakodnevni život dece u radničkoj porodici*, Beograd, ISI FF.
67. Walby, S., (1991): *Theorising Patriarchy*, Oxford: Blackwell.
68. Walther, A. (2006): “Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people’s experiences across different European contexts”, *Young*, 14, 1, 119–141.
69. Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen: IRIS.
70. West, C., Zimmerman, D., (1987): „Doing Gender“, *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2. (Jun., 1987), pp. 125-151.
71. Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London : MacMillan.
72. White, J. M., & Klein, D. M. (2008): *Family theories*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

На седници Одељења за социологију одржаној 23.05.2013. године изабрани смо у Комисију за одобрење теме докторске дисертације **Драгана Станојевића** припремљене под менторством проф. др Смиљке Томановић. Након увида у образложење теме, Комисија подноси Одељењу и Наставно-научном Већу Филозофског факултета следећи:

**Реферат о квалификованости кандидата и подобности предложене теме
за докторску дисертацију**

1. Подаци о кандидату:

Драган Станојевић је рођен 09.02.1978. године у Смедеревској Паланци, средњу школу је завршио у Свилајнцу. У периоду од 1997. до 2007. године је студирао основне студије на Филозофском факултету у Београду (са једном годином паузе због служења војног рока) и дипломирао на две студијске групе: 2005. на Одељењу за етнологију и антропологију и 2007. године на Одељењу за социологију (са просеком оцена 9.6). Докторске студије социологије на Филозофском факултету у Београду је уписао 2007. године и положио је све испите. Користи активно енглески, а служи се руским језиком. Има објављених 17 научних и стручних радова, од тога 7 у последње две године. Стручно се усавршавао на већем броју семинара и летњих школа, у последње две године на 4 међународна семинара. У последње две године, Драган Станојевић је излагао на 3 међународне конференције. Као сарадник у истраживању, учествовао је у већем броју научних и истраживачких пројеката. У текућем пројекту Института за социолошка истраживања „Изазови друштвене интеграције: концепти и актери“, Станојевић је један од аутора подпројекта „Млади као актери друштвене интеграције“, у оквиру кога је до сада објавио 5 ауторских и два коауторска научна рада.

За сарадника у настави на Одељењу за социологију је изабран 1. октобра 2009., а реизабран октобра 2010. године. За асистента за ужу научну област Социологија изабран је октобра 2011. године. Учествоје у настави на следећим предметима на основним студијама: Социологија породице, Социологија религије, Увод у социокултурну антропологију и Социолошки практикум.

Библиографија радова:

Objavljeni radovi

1. 2013. Međugeneracijska obrazovna pokretljivost u Srbiji u XX veku, rad predstavljen na konferenciji *Stratifikacijske promene u Srbiji*, ISI FF – u štampi.
2. 2013. sa Mihom Kozorog, Towards a Definition of the Concept of Scene: Communicating on the Basis of Things that Matter, *Sociologija*, Vol.55, No.3 – u štampi.

3. 2012 sa Smiljkom Tomanović, "Getting on their Feet? Changes in economic status of young people in Serbia between 2003 and 2011". *Stagnation and Drift in the Western Balkans: The Challenges of Political, Economic and Social Change*, ed. Gordon, K, Kmezic, M., Opardija, J., RRPP, Peter Lang.
4. 2012. Metodologija istraživanja, plan i karakteristike uzorka, (poglavlje u knjizi) u *Mladi - naša sadašnjost, Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* Tomanović Smiljka (ur), ISIFF: Beograd.
5. 2012. Obeležja društvenog položaja mladih, (poglavlje u knjizi) u *Mladi - naša sadašnjost, Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* (ur) Tomanović Smiljka, ISIFF: Beograd.
6. 2012. Slobodno vreme mladih, (poglavlje u knjizi) u *Mladi - naša sadašnjost, Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* Tomanović Smiljka(ur), ISIFF: Beograd.
7. 2012. Korišćenje medija među mladima, (poglavlje u knjizi) u *Mladi - naša sadašnjost, Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* Tomanović Smiljka (ur), ISIFF: Beograd.
8. 2012. sa Smiljkom Tomanović, Mladi i društvena integracija u Srbiji, (poglavlje u knjizi) u *Mladi - naša sadašnjost, Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* Tomanović Smiljka (ur), ISIFF: Beograd.
9. 2012. Media Use Among Young People in Serbia, *Sociologija*, Vol.54, No.2: 369-385.
10. 2012. sa Jelisavetom Vukelić, Environmental activism as a new form of political participation of the youth in Serbia 2012. *Sociologija*, Vol.54, No.2: 387-399.
11. 2010. *Political thought in The Serbian Orthodox Church between two world wars*, štampan u knjizi rezimea, međunarodna konferencija, BEYOND ESSENTIALISMS: CHALLENGES OF ANTHROPOLOGY IN THE 21ST CENTURY, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenija.
12. 2010. Tranzicija u sociološkom ogledalu (koautor, prvi autor Vladimir Vuletić, treći autor Jelisaveta Vukelić), *20 godina tranzicije, od socijalizma ka kapitalizmu*, Friedrich Ebert Stiftung, CeSID, Beograd.
13. 2010. Socio-demografske osobine uzorka, *Vreme porodica*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
14. 2010. Državno versus privatno visoko školstvo u Srbiji: percepcija stanja nastavnika na državnim univerzitetima, *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji*, (ur) Jarić, I, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
15. 2009. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, *Sociologija u Srbiji 1959-2009, institucionalni razvoj*, Službeni glasnik i Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.
16. 2009. Porodica u postsocijalističkoj transformaciji, sociološke perspektive i problemi u Srbiji, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, rad štampan u celini, nacionalna konferencija, Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi, Institut za sociološka istraživanja, Filozofskog fakulteta, Beograd.
17. 2008. Mediji i hardkor scena u Beogradu, u *TEME: Popkultura i mediji*, Niš, januar br. 3

18. 2008. Urednik temata časopisa *TEME: Popkultura i mediji*, Niš, januar 2008.br. 3
19. 2007. Od potkulture do scene i plemena: postbirmingemski pristupi u analizama odnosa omladine, muzike i stila, *Sociologija*, br. 3, Beograd.

Највећи број радова кандидата има младе за тему, њихову културну потрошњу, начин провођења слободног времена, социоекономски статус, и међугенерациски трансфер (социјалног, културног и економског) капитала.

У раду под редним бројем 1. аутор приказује особености међугенерациске образовне покретливости у Србији током двадесетог века. Резултати указују на неколико значајних процеса. Први се односи на убрзано описмењавање и повећан обухват школског система на свим образовним нивоима током читавог периода. Други осликава промене у приступу образовању у зависности од образовног нивоа родитеља (и других фактора). Период до почетка педесетих година карактерише висок степен образовне саморепродукције, висок значај образовања родитеља, али истовремено и релативно већи значај системских фактора за образовно постигнуће деце. Од средине педесетих до средине седамдесетих долази до ширења канала образовања да би у периоду током осамдесетих дошло до повећања непокретности.

У раду под редним бројем 2 аутор са Михом Козорогом полази од четири различитих и притом најзанчајнијих обрада концепта сцене, аутора Џона Ирвина, Барија Шанка, Вила Строуа и Кита Хариса. На основу анализа аутора изведени су неки важни елементи концептуализације сцене – интеракција, комуникација, идентитет, као и стварање локалних и надлокалних простора функционисања сцене. Различите дефиниције тих аутора представљене су упоредно, а истовремено је указано и на извесне недостатке у операционализацији концепта. Аутори чланака предлажу властиту дефиницију сцене, која се базира на комуникацији на основу „ствари“ које значе.

У раду под редним бројем 3 аутор са Смиљком Томановић анализира ресурсе којима млади располажу. Ресурси – економски (запосленост, финансије, стамбени простор) и културни капитал (образовање) виде се као кључни предиктори за степен осамостаљења младих од родитеља. Закључак је да постоји висок степен финансијске и стамбене зависности младих од њихових породица порекла и да је врло мало промена евидентирано у последњих десет година.

Радови под редним бројем од 4 до 8 представљају поглавља у књизи *Млади – наша садашњост* и односе се на представљање методологије истраживања – узорковање, инструмент и основни показатељи који су коришћени у анализама (композитне индексе и скале), процес спровођења истраживања и тешкоће. Такође су представљени резултати истраживања социјалног положаја младих који подразумева анализу економског, социјалног и културног капитала, као и међугенерациски трансфер истих. Даље је анализирана културна потрошња младих и начин провођења слободног времена као и анализа коришћења медија. У закључном поглављу (са Смиљком Томановић) дата је синтеза свих резултата студије.

Рад под редним бројем 10 писан је заједно с Јелисаветом Вукелић и са циљем да пружи одговор на питање да ли је еколошки активизам један од нових облика политичке партиципације младих у Србији. Иако се млади људи све више окрећу од 'маинстрем' политике, они су заинтересовани за различите теме које се могу

сврстати у политичке у ширем значењу појма. У постсоцијалистичким европским земљама, млади људи још мање учествују у политичком животу него што је то случај са етаблираним демократијама. Ипак, они су такође склони да усвоје нове форме политичког изражавања. Основно питање је да ли омладина у Србији прати исте обрасце политичког ангажовања.

У раду под редним бројем 14 анализира се појава приватних универзитета у Србији и њихово суочавање са проблемом друштвене легитимације током постсоцијалистичке трансформације. У раду је обрађен један сегмент (де)легитимације приватних универзитета, перцепција из угла наставног особља на Београдском универзитету. Дилеме наставног особља се крећу од сумње у компетентност нових универзитета до њихове неопходности као корективног фактора; од позитивне до негативне конкуренције па чак и до тога да конкуренције и нема јер се не обраћају истим потенцијалним клијентима док им је често наставно особље исто (наставници хонорарно ангажовани).

У раду под редним бројем 16 аутор настоји да прикаже главне проблеме којим су се ауторке/аутори бавили у оквиру дисциплине социологије породице у контексту друштвених промена карактеристичних за период постсоцијалистичке трансформације у Србији. Кључни појмови које користе су: *оскудица ресурса* (материјалних и нематеријалних), *успорена промена или конзервирање затечених породичних облика, односа и вредности* и *приватизација породичног живота*. Породични живот у Србији у првих петнаест година од отпочињања трансформације обележава оскудица свих врста ресурса (материјалних и нематеријалних) за највећи део домаћинстава, као и посебне стратегије суочавања са ризицима трансформације.

Радови 17, 18 и 19 се односе на питање културне потрошње младих и њиховог организовања у различите *поткултурне групе*. Радови носе и теоријске елаборације савремених појмова којим се анализирају феномени омладинског груписања и анализе савремених феномена.

2. Предмет и циљ дисертације:

Предмет дисертације је *ново* очинство, праксе и идентитет очева у контексту породичне и друштвене динамике у Србији данас. У дисертацији ће се анализирати и тумачити (*ново*) очинство (као друштвено-културни конструкт), идентитет очева и праксе очинства као резултат међупрожимања породичне динамике и друштвеног контекста. Анализе ће, дакле, као почетну тачку имати разноликост индивидуалних пракси и наратива које ће бити смештене у различите облике породичних односа и ширих културних, друштвених и историјских околности.

Општи циљ истраживања је социолошка анализа феномена очинства у савременом друштвеном и културном контексту Србије. Из њега се издвајају два посебна истраживачка циља:

3. аналитички – да се помоћу квантитативних података дође до одговора који су културни, друштвени и унутарпородични чиниоци детерминанте степена укључености оца у живот детета.
4. хеременеутички – да се путем квалитативних података реконструише појава тзв. „новог очинства“ - идентитете и праксе које чине његов конструкт у друштвеном и културном контексту Србије.

У складу са првим циљем најпре ће се описати праксе очинства у Србији и оне ће се анализирати упоредно са праксама мајчинства. Кључна питања које се овде постављају јесу: колико су очеви (у односу на мајке) укључени у бригу и негу деце? Каква је комуникација очева са децом? Какав је систем вредности очева? Какав је однос између супружника? Каква је унутарпородична динамика (односи, начини решавања конфликата и сл.)?

Следећи циљ анализе је структурални – да се испита да ли су одређене праксе очинства више или мање заступљене у одређеним категоријама популације и који су социо-демографске особине очева и породица њихови најбољи предиктори. Као претпостављене предикторе биће анализирани: образовање очева и њихових супруга, образовна и културна хомогеност брака, године старости, разлика у старости супружника, занимање, радни статус, величина породице, тип породичног домаћинства, систем вредности на скали патријархалности (којом се посебно мери и јавни и приватни патријархат и која укључује димензију којом се мере ставови према не/једнакости родитељских улога).

На другом нивоу анализе праксе очинства ће се довести у однос са породичном динамиком, односно са различитим димензијама односа између супружника. Испитаће се на који начин су праксе очинства повезане са различитим нивоима партнерских односа: 1. степеном интимности (квалитет и квантитет комуникације), 2. расподелом моћи између супружника (мерена располагањем кућним буџетом и стратешким одлучивањем) и 3. поделом домаћег рада (послова у домаћинству који директно не укључују бригу и негу деце).

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације:

1. Увод

2. Теоријски и методолошки оквир

2.1 Дефинисање појмова

2.2 Историјско-друштвени контекст истраживања

2.3 Циљеви и хипотезе

2.4. Методологија истраживања – квантитативни и квалитативни метод

3. Резултати истраживања

3.1 правилности у родитељским праксама на нивоу друштва Србије

3.2 *новог очинства* и идентитет очева

4. Закључна разматрања

5. Прилози

6. Коришћена литература

У уводном делу дисертације ће бити представљен предмет истраживања, релевантност и оригиналност теме. Предмет истраживања ће бити одређен тематски, временски и просторно. Такође, биће представљени основни методолошки и теоријски приступи бављења овом темом и образложење због чега се аутор одлучио за одабрани. С обзиром да је родитељство у Србији проучавано углавном кроз призму мајки, проучавање перспективе оца, а посебно помагања *нових* пракси представља својеврсни и научни и практични изазов.

У другом поглављу ће детаљно бити представљен теоријски и методолошки оквир истраживања као и друштвени контекст. С обзиром да ће се феномен очинства посматрати на више нивоа друштвене стварности три групе појмова ће бити коришћене. Да би се очинство друштвено-историјски контекстуализовало биће коришћени теоријски концепти: *ризик, индивидуализација, дестрадиционализација, постсоцијалистичка трансформација, друга демографска транзиција, индивидуална транзиција у одраслост и породични поредак (режим)*. Да би се препознали узорци очинских пракси у Србији биће коришћена три оквира 1. теорија ресурса, 2. теорија патријархата и 3. социјални конструкционизам родитељских улога. Да би се створио интерпретативни оквир за тумачење специфичности наратива очева биће коришћени појмови *идентитет, род, маскулинитет и ново очинство*. У овом поглављу биће постављене основне хипотезе истраживања и детаљно обаразложена методологија истраживања. За достизање постављених хипотеза биће потребно комбиновати квантитативну и квалитативну методологију. Управо зато ће посебан нагласак бити стављен на епистемолошке предности комбинације метода.

У трећем поглављу ће бити представљени резултати истраживања. Најпре ће бити представљени резултати анализе на основу квантитативних података, а затим квалитативна анализа наратива. Очекује се у складу са већ постојећим анализама да су очеви далеко мање укључени у обавезе око деце, а да су кључни предиктори који могу да објасне разлику између самих очева у степену укључености ниво образовања очева, ниво образовања мајке, величина места становања, социо-класни положај, запосленост родитеља и др. Да би се добили што поузданији подаци поред оригиналних варијабли из базе података биће коришћени и композитни индекси. Резултати ће бити представљени на такав начин да свако подпоглавље одговара једном тестирању постављене хипотезе, а у завршном делу ће бити извршена синтеза анализе резултата са оба нивоа друштвене стварности – макросоциолошког и микросоциолошког.

У закључном делу дисертације ће бити извршена синтеза кључних налаза и указано на теоријске доприносе истраживања. Поред теоријског значаја биће истакнут и епистемолошки значај комбинације метода. Очекује се да ће се општи обрасци понашања очева уклопити у трендове који карактеришу постсоцијалистичке земље и земље *медитеранског* круга, али и да ће се појавити одређене праксе услед специфичности друштвено-историјског контекста Србије. С обзиром да је тема у страној литератури обрађивана често са импликацијама за

практичне политике, биће предложен и одређен низ препорука за побошање укључености очева у одгој сопствене деце.

4. Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању:

Прва хипотеза постулира да је укљученост оца посредована социоекономским чиниоцима, тако да се претпоставља да ће се већи степен укључености у активности око деце испољити код млађих, урбаних и образованијих очева.

Друга хипотеза је да степен укључености оца у активности око деце зависи од различитих димензија односа између супружника, попут степена интимности, расподеле моћи и домаћег рада, радних стратегија унутар породице, типа породице (нуклеарне, вертикално проширене, кохабитације). Претпоставка је да ће се отац у већој мери укључивати уколико је већи степен интимности, мања асиметрија моћи, приближно подједнако радно оптерећење супружника, код невенчаних парова са децом и нуклеарних породица.

Трећа хипотеза је да са повећањем образовања, прихода и запослености супруге долази до равномерније расподеле активности око деце између супружника, односно очеви се чешће укључују у бригу и негу деце.

Четврта хипотеза постулира да вредносни систем представља најбољи предиктор степена укључености оца у обавезе око деце. Са смањењем скорa на скали партијархалности код мушкараца долази до значајнијег укључивања у активности око деце.

У односу на циљ да се идентификују обрасци новог очинства, изведене су посебне хипотезе.

Као прво, с обзиром да Србија представља земљу са прилично високим скоровима на скали патријархалности, претпоставка је да ће и праксе и идентитети очева бити под већим утицајем „традиције“ чак и кад преузимају нове обрасце.

Потом, претпоставка је да постоји још увек значајни притисак на очеве да обављају своју улогу храниоца породице, али и да је потреба за стабилним везама са децом (услед ризика брака и партнерства) нешто што их мотивише да се активније укључе у живот деце.

Мада нови обрасци очинства подразумевају виши степен егалитарности између родитеља, они истовремено не морају да носе и одсуство мушке доминације. Претпоставка је да ће очеви очинске праксе развијати и у правцу које им гарантују посебан друштвени углед који се приписује *успешним мушкарцима*.

5. Методе које ће се у истраживању применити:

За остварење широко постављених циљева кандидат предлаже сложену методологију, која представља комбинацију квантитативног и квалитативног приступа и метода.

За анализе у оквиру првог циља, биће коришћена база података истраживања о породичном животу спроведеног 2008. године од стране истраживачког тима Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду као и

анализе ауторки студије *Време породица* (Милић, 2010, Томановић, 2010, Љубичић, 2010, Бобић, 2010, Секулић, 2010). Истраживање је спроведено на узорку од 1200 породица са децом подељених у два подузорка – породице у којима су испитаници склопили брак у периоду од пет, односно у периоду од 15 до 20 година које су претходиле истраживању. Подаци дају довољно материјала да се да опис основних особина родитељства у Србији, односно одреде основне карактеристике очинства. Анализа ће укључити само очеве (N=612), јер на тај начин бити могуће да се да препознају различите праксе очинства, њихове најзначајнијих разлика и предиктора.

У складу са другим циљем истраживања биће коришћена квалитативна методологија. Кандидат образлаже поступак долежеља до испитаника који су представници нових облика очинства, који подразумевају најмање три елемента 1. повећано укључење оца у бригу и негу деце, 2. висок значај ове улоге, односно идентитет за оца и 3. високо вредновање родне равноправности. Из базе података истраживања Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду „ПРОМЕНЕ ОСНОВНИХ СТРУКТУРА СРПСКОГ ДРУШТВА“ 2012. биће издвојени очеви 1. који су на скали укључености у бригу и негу деце у првих 30%, 2. који су су на питања којим се мери егалитарност родитељских улога имали скорове који одражавају умерену или потпуну егалитарност, 3. који су на скали родне егалитарности имали скорове који одражавају умерену или потпуну егалитарност, 4. који тренутно имају између 25-40 година и 5. чија деца тренутно имају 4-7 година. Годиште очева је узето као критеријум који треба да обезбеди заступљеност стилова младих очева. Годиште детета је узето као критеријум којим се жели препознати константна укљученост оца у бригу око детета. Наиме, ова развојна фаза детета подразумева и даље висок степен бриге и неге родитеља, али је довољно временски удаљена од периода привикавања на родитељске улоге тако да можемо да говоримо о установљеном стилу родитељства. Из овако формираног подузорка очева случајним избором доћи до 30 испитаника са којима ће бити обављени дубински интервјуи, да би се постигао дубљи увид у ставове, лично искуство, праксе, мишљења и мотивацију очева.

6. Очекивани резултати и научни допринос:

Резултати емпиријских истраживања, квантитативног и квалитативног, ће се тумачити у складу са теоријским концептима предоченим у образложењу. С обзиром да ће се феномен посматрати на три нивоа друштвене стварности: друштвено-историјском, макросоциолошком и микросоциолошком, за први ниво анализе ће бити примењени појмови: *ризик, индивидуализација, дестрадиционализација, постсоцијалистичка трансформација, демографска транзиција, индивидуална транзиција у одраслост и породични поредак (режим)*, док су за други значајна три теоријска оквира 1. теорија ресурса, 2. теорија патријархата и 3. социјални конструкционизам родитељских улога; а ће за трећи ниво анализе бити коришћени појмови: идентитет, род, маскулинитет и ново очинство. Сви појмови ће бити преиспитивани и теоријски употуњени/модификовани кроз искуствену евиденцију прикупљену истраживањем

и кроз анализе. Очекује се да дисертација допринесе дисциплини - социологији породице тако што ће у анализама бити препознати и протмачени сви релевантни структурни, културни и породични интеракциони узроци јављања *новог очинства* у Србији. Очекује се и препознавање специфичности *новог очинства* у друштвеном контексту који карактерише висок степен традиционалних вредности и пракси. У том смислу рад има значај и за родне судије, јер ће указати на промене али и репродуковање пракси приватног и јавног *патријархата*. Поред специфичних циљева, који су у директној функцији унапређења наведених дисциплина, рад има и посебан квалитет са епистемолошког гледишта јер ће преиспитати хеуристички допринос комбиноване употребе квалитативних и квантитативних метода, као и акценат методолошке проблеме који проистичу из ограничености и предности једних и других метода.

7. Закључак:

Образложење које прати предлог теме је довољно екстензивно да систематски прикаже различите аспекте дисертације: њену социолошку релевантност и актуелност, теоријски оквир кроз навођење релевантних појмова и основних теоријских приступа, уклапање истраживаног проблема у друштвени контекст и контекст домаћих истраживања, његову аналитичку операционализацију кроз циљеве и хипотезе, као и методологију планираног истраживања; структура рада је осмишљена довољно широко да покрије све релевантне елементе намеравања студије, а предложена литература (наведена у додатку овом извештају) добар је почетни избор најзначајнијих текстова за истраживану тему.

Образовно професионална биографија кандидата, као и објављени научни радови указују на озбиљност, темељитост и компетентност у образовном и научном раду, као и његову континуирану посвећеност темама породице, родитељства ... и других, које чине срж теме предложене докторске дисертације.

Узимајући у обзир све горе наведено, Комисија једногласно предлаже Комисији за докторске студије и Наставно-научном већу Филозофског факултета да **Драгану Станојевићу** одобри израду докторске дисертације на тему ***Обликовање новог очинства кроз праксе очева у Србији***

Комисија:

др Драган Попадић, редовни професор на Одељењу за психологију

др Мина Петровић, ванредни
професор на Одељењу за
социологију

др Мирјана Бобић, ванредни
професор на Одељењу за
социологију

др Смиљка Томановић, редовни
професор на Одељењу за
социологију

У Београду, 17. 09. 2013. године

